

RECENZJE SPRAWOZDANIA KOMUNIKATY

KS. TADEUSZ KRUSZYŃSKI

ZNACZENIE WYRAZU PRAWO W JĘZYKU STAROPOLSKIM I W LUDOWYCH GWARACH

Zadaniem niniejszej pracy będzie zebranie możliwie dokładnych danych co do wyrazu „prawo”, tak ważnego w każdym praworządnym społeczeństwie i państwie. We wszystkich rozporządzeniach, nakazach, przepisach, wyrokach itd. określenia powinny być jaknajdokładniejsze, nie budzące żadnej wątpliwości. Zwłaszcza Rzymianie byli tu niezrównanymi mistrzami. Toteż nie od rzeczy będzie zaznajomienie się z samym wyrażeniem „prawo”, którego używano nie tylko w znaczeniu ustawy, ale też jako pojęcie procesu, wyroku, śledztwa, tortur, a nawet urzędu. Ponieważ jest to pierwsza praca z tego zakresu, więc może niejeden szczegół w przyszłości trzeba będzie jeszcze poprawić, czy uzupełnić. Nasze ludowe gwary zachowały wiele z języka staropolskiego, a zwłaszcza gwara podhalańska, na co przytoczę tu kilka ciekawych przykładów.

Nie jestem z zawodu językoznawcą, a mimo to zdołałem opracować zagadnienie języka Inwentarza spisane go w Bari po śmierci królowej Bony w 1557. roku, pisanego starym włoskim językiem, z wyrażeniami z narzeczy, apulijskiego i neapolitańskiego, o czym wygłosiłem sprawozdanie na Komisji Literatury Europy Zachodniej Polskiej Akademii Umiejętności, więc spodziewam się, że i tu może podołam zadaniu.

Zacniemy od zagadnień ogólnych i przejdziemy do poszczególnych.

Prawo w znaczeniu ustawy

Najwięcej danych przynosi tu ogromne, bogate dzieło historyczne *Marcina Bielskiego* „Kronika Świata”, wedle wydania krakowskiego z 1564. roku. I tak na str. 8. r.: (UWAGA: r. oznacza recto, v verso). „Zoroastros Boga tak wykladał.. Bóg... ociec prawa przez nauki uczony, świętego przyrodzenia mistrz iedyny”; 9r.: „Prawa Egipskich ludzi były zwłaszcza za króla Barbariusza, gdy dwa mieli sprawę przed sądem, na spisku ią dawali Sędziemu”; 25r.: „Pierwotni Grecy chodzili po rozmaitych krajach ucząc ludzi prawa”; 36.v.: (na

marginesie ustępu podtytuł „Prawa y ustawy”). Przykazał im thez Pan Bóg przez moizesza i gdy przydzyecie do zyemie Kienaneyskiej... A then rok siodmy żadne prawo, ani długi, ani czynsze, albo podatki nie miały iść”; 39.r.: „Pisze w Levitiku około praw y postanowienia wszelkich rzeczy”; 63.v.: (Gdy lud prosił Samuela by obrał im króla, a ten radził się Pana Boga)... Który rzekł, słuchay głosu ich, nie iedność ciebie zarzucili, ale y mnie, bych nad nimi nie królował, wszakże rozpowiedz im pierwey prawo królewskie. Rzekł tedy Samuel do nich, to prawo królewskie bedzye nad wami. Synowie waszy muszą być służebnikami u niego, iedny poczyni iezne (tj. jezdne) drugi piesze, drugi i kowalami na zbroię, drugie oraczami. S corek waszych poczyała (podziała) służebnice, z jednych kucharki”; 99.r.: „Romulus tedy w Rzymie napirwey krolując przez XXXVIII lat, prawa, rządy y zachowania nowe postanowił”; 99.v.: „Potym praw strzec, ustaw nie zmieniać... Radę wybierać, prawa się wywiadać... (Sabinki porwane) Dzyewki pobrane policzono, których było w liczbie 583. dano godniejszym młodzyeńcom po iedney w małżeństwo wedlug ich obyczaiu y prawa”; 100.r.: „(Romulus) piszą iż sie nań rzucili Patricij... a to przeto iż bez ich woley wypuścił więźnie Weientow (pobitych mieszkańców Vei), nad prawo y zachowanie ich”; 101.r.: „Numma Pompilus... Prawa y służby kościelne ustanowił”; 101.v.: „Ale iż takie prawo był dał Romulus, iż wolno było oycu czynić z synem co chciał”; 102.r.: „Wybrali go królem... Latinniki, które wielokroć porażał y pod swą moc pozyiał... żadnego nie morduiąc, ani uciskaiąc, ale im dzyerżawy y obeścia swe rozdał, praw y innych rzeczy używać ustawił”; 103.v.: „Lucius Tarquinius pyszny... nie prawem, ale gwałtem a okrucieństwem, przeto sposob ochędożny pirwszych krolow opuściwszy...” 105.r.: „(Brutus Kolatynus) Co sie tycze przywrócenia wywołanego, to nie może być wedlug iego prawa ustawionego... Aby prawa a ustawy swe mieysca miały... Prawa też ustawił rozumowi”; 108.r.: „Iako mądrzy oycowie głupim synom, a nie zwyczajnym ich płochości folguiąc, prawa swego ustępuią”; 108.v.: „Wybrać kilka Magistratów, ktorzyby naszych praw y innych rzeczy strzegli...”

Sacer Magistratus pod prawem pisanym stwierdzonym, aby żadny Trybuna nie śmiał... obrażać... Ale Trybunanci, albo Magistratowie mając prawa mocne po sobie, nie chcieli na to przyzwolić”; 115.r.: „Nie mogę iść do krola we XXX. dni, a iest prawo, iż ktoby wszedł do niego, kiedy go nie wzwą, gardło mu płaci”; 116.r.: „Othanes mówił aby nie krola... ale wybrać kilka książąt ktorzyby Rzeczpospolitą dzyerżeli, o dobrze sprawiali, utwirdziwszy pokoy, wolność, prawem pospolitym”; 119.r.: „Upominali się Trybuni od pospolstwa obiecanych praw uczynić exekucją Patrycyom... Trybuni albo dzye sięć mężów prawem przyniesionym z Grecyey lud wszelki sprawo-

wali... Dzyiesięć mężów spisawszy prawa na dziesiąci tablicach, czytali każdy dzyeń ludu pospolitemu iawnie z Greckich praw Solonowych... A tym obyczajem sobie lub spospolity ubogi swe prawa stracił"; 121.v.: „Solon mędrzec Grecki towarzysz Talesow, od thego ieszcze y dziś Rzymianie prawa mają y ustawy... Ten Solon gdy był w Atenach, widząc błąd wielki przełożonych w ustawach... A tak właśnie przezwano było smokowe prawo pirwsze, które pisano krwią a nie inkaustem, to jest, które mocą karzą, a nie prawem"; 125.r.: „Żydowie ukazali Alexandrowi księgi Daniela Proroka, iako obiawił iż miał zetrzeć Persów, s czego był pocieszon Alexander, roskazał y pisał do swoich krain, aby wszędzie Żydowie wolność mieli, a prawa swego używali w pokoju"; 126.r.: „Alexander przystąpił przed prawo chcąc słyseć rzeczy ich, w ten czas wysłuchał sprawy dwu mężów... chciał się dowiedzyeć sposobu praw, a rozumnych ludzi pospolitych"; 194.v.: „Papież pisał listy do Szwancarow (tj. Szwajcarów)... kto iest Krolem Neapolitańskim musi płacić trybut Papieżom 40. tysiące Koron, według dawnych Praw... Szwanczari pisali też Papieżowi rozumiejąc to o nim, iżby życzył tego Krolowi Francuskiemu, który ma prawo potwyerdzać Cesarza"; 195.r.: „Frydrych wotował (głosował) na Karła (Karola), a wszakże ieśliby na to przyszło, uiścimy go prawy sobie pierwey mocnymi... Pisał Luter... chcę być pod posłuszeństwem y prawem iego zawždy"; 196.v.: „Rzekł Luter... iako nędznie ludzkie sumienie Prawy albo dekrety ich zniewolone są"; 197.v.: „Helwetow .. ci są sprzyszęzeni sobie y iednakiego prawa używają"; 199.v.: „Książęta radzili o postanowieniu w mocy pokoia y ustawieniu praw y o winach na thy, którzy praw Cesarских nie są posłuszni"; 200. v.: „Albowiem ieśli przydze na Rzymskie prawa, albo roskazanie, niemasz czego czekać... Tu żadnego prawa ani obmówki nietszeba bo sie sami osądzili"; „201. r.: „Senat dopuścił co gwałtem poczynać Biskupowi thym żonatym kapłanom którzy sie do prawa odzywaią bezwątpienia, byłoby wielkie zamieszanie pospolstwa"; 203. r.: „Luter upominał... przełożeni aby praw nieco ustąpili ktore mają ciężki na poddane swoje"; 204. v.: „Rzekł poseł Cesariski Haunardh, niema być wiara odszczepieńcowi trzymana, podobno sie to na prawo Konstancyenskie ściągalo, iako Saxo Historyk pisał"; 208. v.: „Oni tego prawa ani ustawy przyiąć niechcieli... Ktorzyby naszych praw y inych rzeczy strzegli"; 210. r.: „Także w Spirze uczyniono postanowienie, yż niektore prawa uczynione na Sądzie, niektore na Woyty, niektore na ty co sie prawuią, gdy to Cesarzowi ukazano, podobało sie mu to"; 210. r.: „Luter im nieradził ręki nie wznosić przeciw starszym świętym w Moizesza y innym, y napisał o thym książki, oni przeciwko temu zasię mowili, yż prawo każde może panu odeprzeć". 210. v.: „Strona Luterska to iest Saskie Książę, Łantgraf swemi towarzyszami, szeroce rzecz swoje przełożyli, tak

około wiary iako y o wybrania Ferdynanda na Rzymskie krolestwo, pszeciw prawom ich... Cesarz też wyrok uczynił, aby w tym czasie był każdy spokojem w siebie tak w wierze iako w prawie"; 215. v.: „Jerzyk Książę Saskie był Lutherowi głównym nieprzyjacielem, stey przyczyny z bratem Kurfirstem barzo zaszedł, poiednali ie inne książętha tym obyczaiem, aby każdy z ich poddanych swego prawa używał iako zdawna"; 221. v.: „Bronic też prawa nie możem Książęciu Brunszwickiemu, ktoregoście z imienia wygnali"; „Potem posłowie Ewangelikow przystąpiwszy prosili Cesarza, aby nocny pokoy w Niemcach uczynił, y sprawiedliwe prawo postanowił, a Koncilium w Niemcech to iest w Cesarstwa wolne każdemu w rozmowie ku posthanowieniu wiary złożyć dopuścić"; 222. v.: „Dali w moc Cesarzowi, aby państwem Brunszwickiego Książęcia rządził, aż sie w prawie rozprawią albo zgodzą"; 224. r.: „Roskazał Cesarz Henrykowi, aby sie więcey walką nieobchodził ale prawem"; 227. r.: „Ewangelikowie posłali tedy kniemu odpowiedny list, iż niechcą być iemu (Cesarzowi) poddani... a słusznym prawem nań ręce swe podnoszą"; 255. r.: „Mahomet mówił do swego rycerstwa... chępliwy są, zwarliwi, w prawiech uporni"; 261. r.: „Sprawiedliwość w nich taka, iż ktoby czyie zdrowie wziął, ma dać swoje zań według praw Moizeszowych"; 229. r.: „Cesarz Konstanty Mauricius Węgierską ziemię wziął... która się dziwnie kołysała y tam y sam w dziwnych przygodach, będąc w prawie a mocy Greckiej przez sto a czterdzieści lat"; 306. v.: „Ale inni zacni ludzie Węgierscy, także y stanu niszszego niechcieli na to pozwolić, zakładając się prawy y przywilejy swemi, iż niewinni nigdziey bez Krola ciągnąć (na wojnę)"; 392. v.: „Oni nie byli nigdy wierni twemu oycu, ani tobie będą: a gdyście im prawem przekładali to na Seymie panowie Litewscy... aby ty prawa, obyczaie, y zachowanie między Polską a Litwą trwały... Korona Polska z Litewskim księstwem była w iedności a nierozzerwalności, tak w prawie ieko w obronie w każdej potrzebie y posłuszeństwie"; 424. v.: „Katarzyna Malcherowa... bo sie zawzdy około praw obierała, a nie około pisma świętego"; 425. r.: „Krol Zygmunt Syem w Piotrkowie a Pany y Rycerstwo położył... a którym postanowiwszy rzeczypospolitey sprawy wszelkie około praw, obrony... wpał w ciężką chorobę"

Przejdźmy do dzieła **S t a n i s ł a w a O r z e c h o w s k i e g o**: „Rozmowa, albo Dyalog około Exequcyey oPolskiej Korony" z 1563 roku. Oto na str. B2. r.: „Rzeczpospolita iest zebranie obywatelow, społeczności Prawa y Towarzystwem pożytku złączone"; Cl. v.: „Bog nieodmieni, albo tym Seymie do Prywileiow y do Praw, od Krola poprzedzianych sye wrocili... Wy gdyście wywrócili Ołtarze... czego iuż niedługo czekać, iesliże tak okrutney sweywoley waszey, albo Bog nie odmieni, albo Prawo pospolite nie zgromi... Urzędy nowe ustawiacie, Prawa stawiecie, Kościoły wywracacie"; C2. r.: „Państwa

przez kacerstwa Prawa, y swobody swe, nakoniec y Krole potracili"; C4. r.: „Wołamy na Krola, Pobierz wszystko Krolu coś komu dał, bes Prawa, y bes Sądu"; D2. r.: „W samey tylko Polsce Prawo tak Krolowi iako poddanemu roskazuje"; B3. r.: „Exequucya Polska nic innego nie iest, iedno szacowanie Rzeczypospolitey Polskiew, w swoich Prawach, y Prywilegiach, wedle Przysięgi Krola Polskiego"; E1. v.: „Y tego anie innego przodkowie naszymy strzegąc, na Prawo w Polsce prostym okiem, iako na Morzu żeglarze aby niezblądzi na woz niebieski, ktory zową Polum Arcticum, patrzali, spiski y kaptury czyniąc przeciwko każdemu Prawu pospolitemu nieposłusznemu"; E2. r.: „Przewrotność ludzka, ktora prawdę w fałsz, a Prawo w potwarz obrocila, ktora nam naczynila Prokuratorow, to jest iawnych Prawa pospolitego fałszerzów"; E4. r.: „Obiecuie iako inny Moizesz rzeczy ziemskiej, to iest Prawa wolności, Prywilegie, Listy, swobody Duchowne y swieckie, Kościelne y Ziemskie, w cale zachować"; E4. v.: „Abyśmy na tym Seymie do Prywileiow y do Praw od Krola poprzyśięganych powrocili, a w nich wedle Przysięgi Grolewskiej zachowani byli, a to my Exekucją zowiemy"; G2. r.: „Ktorzy z tych Ołtarzow kacerskich nowych szyje z gruntu upadli pospołu z Prawy y z Krolmi sweni"; L2. v.: „Wiedz to że ani w Czeskim Prawie, ani w Rzymskim thego nienaydziesz, aby Krol zapowiedzial słuchać sam siebie, gdy co komu przeciwko Prawu roskazał"; L3. r.: „Sprawa Czeska, zgadza sye z Prawy y z obyczajmi Czeskimi: ktore obyczaje y Prawa, od naszych Praw y obyczaiow Polskich są bardzo różne: bo Prawo nasze Polskie na rowności wszystko zawisło... aby wszyscy, ubogi, bogaty, Krol, poddany, pod Prawem iednostaynie żywiąc, Prawem sobie rowni byli. Prawo Polskie roskazuje wszystkim. A tak nieganiąc Czechów, ani Prawa Czeskiego, ani postępkow Krolestwa onego, zostaimy przy Prawie swym Polskim, dziękując za to Panu Bogu, iżechmy sye w takiej Rzeczypospolitey porodzili, w ktorey Prawo roskazuje tak Krolowi iako poddanemu Krolewskiemu"; L3. v.: „Krolu nie każ mi nic przeciwko Prawu niewinnem ci więcey nie iedno Podymne, woynę, a Tytuł na Pozwie: Krol Prawem obowiazany"; L4. r.: „Nie będzieć to Krolu, w tym cię słuchać nie będziemy, musić to być inak: Otworem nam stoi pokoy Krolewski; płaczemy (płacimy) przed nim wolnie"; L4. v.: „Krola Polskiego oddzielasz tak od pogańskich, iako też y od Krześcijańskich Krolow innych, Prawy". —

Tenże O r z e c h o w s k i w dziele „Quincunx, tho iest wzor Korony Polskiew na Cynku wystawiony", wydanym w 1564 roku, pisał: L3. r.: „Takowy każdy wtorego, to iest Nowego Zakonu, prawem śmierci, tak cielesney, iako y duszney, iest winien".

Ł u k a s z G ó r n i c k i w dziele „Rozmowa Polaka z Włochem o Wolnościach y Prawach Polski" (bez roku i miejsca) str. E2. v.: „Do

tey zgody keźde na świecie prawo zmierzać ma... O którym prawie chcąc daley... mowić poczną od wykładu prawa i powiem"; D2. r.: „Y dla tego u nas tek iest, łaskawe prawo, iżby okrucieństwa nie było w Polsce... y prawo tak dobre, iakiego nie ma żadne Krolestwo... nastaią takie prawa, ktore władzę Krolewską z gruntu wywracają"; K2. r.: „Włoch: Taki tu wrzód iest, iż go uleczyć trudno: wszakoście iusz nieraz na poprawę tego prawa wysadzali ludzie, coź sprawili?... Constitutia o poprawie Prawa ale prózne... Przykład do Correctury Prawa"; K2. v.: „O porządku do prawa... iż by sądzić ustawicznie bez swey, y ludzkiej szkody mogli... a potem iako w to potrafić, żeby exequutia była prawa... gdyż po prawie nic, kiedy skutku swego nie ma; wieleby mowić potrzeba, a ludziom mądrym, nie młodem, cudzych ziem, praw, y obyczajow świadomym, y trzebaby na tym kilka lat strawić, nie te dwie niedziele, ktore, na poprawę prawa przed tą electią naznaczono... Wtore prawo ktore wszystkim ogulnie służy: a trzecie, ktore należy osobliwości... Potem żeby prawo krotko, a iaśnie pisane po Polsku było, nie tak iako teraz w Statucie stoi"; K3. r.: „Kłemu co namniey tego pisanego prawa bydź ma iako Plato powiada. Albowiem kiedy prawi urząd powinności swey dosyć czynić będzie, nić mu po rozmaitem prawie: iako zasię będzieli zły urząd, a ku swey rzeczy będzie naciągał prawo, tedy z oney wielkości abo różności prawnej, wiele złego ludziom uroście... A nie poprawy trzebaby prawu waszemu iako lat złey sukni, ale na nowe prawo iako na nową suknię lepiejby się zdobyć. Nowych praw trzeba do Correcturi... bo co Seym, to poprawuyecie waszego prawa... Polak: Bo wždy też ty umiayac tak wiele mówić, przeciwko naszemu prawu"; K3. v.: „Włoch: Iużem powiedział, iż ludzie mądre, cnotliwe, uczone, obyczajow y praw cudzoziemskich wiadome, wysadzićby na to potrzeba... ci ktorzy u was stanowili prawa, nie patrzyli na to, iż tu osobliwość a nie w kupie ludzie mieszkaią"; K4. r.: „Z wielką trudnością to wypraszaia, czegoby im za porządnem prawem zebrać nie potrzeba... a dopiero prawo miałby popisać... a nie wszystkim tego prawa w używanie podać"; M3. r.: „Ci prawa kierowali ku zdrowiu R. P. a te prawa ieśli ratować R. P. nie mogły, uciekali się do sroźszego lekarstwa... Także też ieśli kto ku złemu abo wolności, abo prawa używał... Seymy bywały tylko dla poprawy prawa, ieśli w czym było potrzeba"; M4. r.: „Y władza iednego nie iest zła, gdy ten ieden cnotliwy iest, a podług prawa poddane rządzi"; M4. v.: „Ani się przykrzy poddanym pod Krolem, pod Cesarzem, pod regimentem iednego, gdy on zwierzchni Pan w Panowaniu swym ma miarę, nie niewoli ludzi, ale roskazuie podług prawa".

Wyraz „prawo” bywa na P o d h a l u używany w ogólnym znaczeniu u s t a w y, np. dawniej prawa zwyczajowe bacz...

skie normowały winę i karę, jak o tem mówi tekst gwarowy B r o n i s ł a w a D e m b o w s k i e g o: „Zwonki majom tyż swoje prawo. Niekże go fto ukradnie, a ten cyj jest widzi go na ludzkiej owcy, abo i krowie, ma wolom bydęciu łeb uciąć i toz to tak zwonek z karku syjmować”. (A d o l f C h y b i ń s k i: Dzwony posterskie na Podhalu: Prace i Mater. Antropol. Archeol. i Etnogr. Kom. Antropol. P. A. U.; T. IV. 45.). Wyjaśnić tu należy, że nie trudno jest rozpoznać czyj jest dzwonek, gdyż sprzążki u rzemyków, na których są zawieszzone, mają wyryte różne znaki i ornamenty.

Góral skarżył się, że: „Takie prawo kcom zrobić, coby wolno beło rządowi Polaka wygnąć z ojczyzny” („Wierchy” X.42.), czyli z ojcowizny. Z Jurgowa na Spiszu: „Jednego razu za tyk kosiutowyk prawók co my dawali s polanuk napierwej cymś panu gruntowemu (L u c j a n M a l i n o w s k i: Powieści Spiskie: Mater. Antrop.-Archeol. i Etnogr. A. U. VI. 128.).

Również w Czarnym Dunajcu prawo ma znaczenie ustawy (J ó z e f K a n t o r: Czarny Dunajec: Materia'y Antrop. Archeol. i Etnogr. A. U. IX. 213.).

Kiedy Sabała w czasie wyprawy myśliwskiej na kozice spotkał się z Liptakiem, rzekł do siebie: „Teraż albo ty mój, albo ja twój, myśliwskie prawo krótkie”, to znaczy albo ja ciebie zastrzele, albo ty mnie, bo czekać nie można.

Jak na Podhalu urobiło się zwyczajowe prawo pasterskie, przez wszystkich ściśle przestrzegane, tak orylskie, czyli flisackie prawo i sąd orylski, powstał na Kurpiach, na splawie drewna na Narwi, a tamże też prawo bartne, odnoszące się do uli rozmieszczanych na drzewach w lasach. (A d a m C h ę t n i k: Kurpie, splaw na Narwi. Warszawa. 1935 r. 137.).

Prawota w znaczeniu directio

W *Psalterzu Floriańskim* (118. 7): „Spowedacz będą se tobe wprawocze sercza mego ysze zwykl gesm sądy prawoty twogye”: „Confitebor tibi in direccione cordis in eo quod didici iudicia iusticie tue”, u Wujka: „Wyznawać ci będę w prostoci serca; przeto żem się nauczył sądów sprawiedliwości twoiey”.

Prawota, prawda w znaczeniu veritas

W *Psalterzu Floriańskim*: 118. 30.: „Viam veritatis elegi, iudicia tua non sum oblitus”: „Drogę prawoty, albo prawdy wybral gesm, sądow

twogych negesm zapomnal"; u Wujka: „Obrałem drogę prawdy, nie zapomniałem sądów twoich”.

Prawota i prawo w znaczeniu iustia, iustificatio, aequitas

Te wyrażenia występują bardzo często w najstarszych polskich *Psalterzach*, *Floriańskim* i *Puławskim*. Wcześniejsza część pierwszego, od początku do 18. wiersza, 101. Psalmu, pochodzi z przed roku 1400, a dalsza, do końca, już z pierwszej połowy XV. wieku (z rękopisu Biblioteki Narodowej w Warszawie, wyd. R y s z a r d G a n s z y n i e c, W i t o l d T a s z y c k i i S t e f a n K u b i c a, r e d. L u d w i k B e r n a c k i; „Ossolineum”. Lwów. 1939.).

Psalterz Puławski powstał w drugiej połowie XV. wieku (wyd. S t a n i s ł a w S ł o Ń s k i: Wydawnictwa Tow. Nauk Warszawskiego. I. r. 1916; W i t o l d T a s z y c k i: Jeszcze słów kilka o Psalterzu Puławskim: Poradnik Językowy. Warszawa. 1955. zeszyt 5. str. 193.).

I tak w *Psalterzu Floriańskim*, Ps. 9. 8.: „Paravit in iudicio thronum suum, et ipse iudicabit orbem terre in equitate iudicabit populos in iusticia”, oddano przez „Nagotował iest w sądzie stolecz swoy, a on będzie sądzicz swat (świat) w prawe, y sądzicz będzie lud w prawdzie”, zaś u Wujka: „Nagotował na sąd stolicę swą: y on będzie sądził okrąg ziemie w prawości, osądzi narody w sprawiedliwości”; Tamże Ps. 10. 8.: „Quoniam iustus Dominus et iusticias dilexit, aequitatem vidit vultus eius”; „Bo prawi gospodzin y prawdy milował iest, prawotę widziało licze iego”, u Wujka: „Albo wiem sprawiedliwy Pan, y sprawiedliwość miłuje, prawość widziało oblicze iego”. Do Psalmu 10-tego dopisano w Psalterzu Puławskim następujący nagłówek: „Tu powyada, yze krusus wszelykyego czlowyeka podlug yego sprawiedliwoszczy y prawoty rossędza”.

Dalej we *Floriańskim*, Ps. 44. 9: „Dilexisti iusticiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus tuus oleo leticie pre consortibus tuis”; „Milował iest prawote a nienawidzal ies lichoti, przeto pomazał cze Bog oleiem wesela nad towarzisze twe”; u Wujka: „Umiłowałeś sprawiedliwość, a nienawidziłeś nieprawości, przeto cię pomazał Boże, Bog twoy oleykiem wesela nad uczestniki twoie”; Ps. 66. 4: „Laetentur, et exultent gentes, quoniam iudicas populos in aequitate, et gentes in terra dirigis”; „Weselcze se y radycze pogani, bo sądzisz lud w prawocze, a pogani na zemi sprawasz”; u Wujka: „Niech się radują, y weselą narodowie; iż sądzisz ludzie sprawiedliwie, narody na ziemi sprawujesz; Ps. 95. 13: „Iudicabit orbem terrae in aequitate, et populos in veritate sua”; Sądzicz będzie okrąg zeme w prawocze, a ludzi w prawdze swoiey”; u Wujka: „Będzie sądził świat w sprawiedliwości, a narody według prawdy swoiey”; Ps. 96.6: „Annuntiave-

runt caeli iustitiam eius"; „Ziawila są nebossa prawotą iego"; u Wujka: „Oznamyły niebiosa sprawiedliwość iego"; Ps. 97. 3: „Revelavit iustitiam suam"; Wyawil prawotę swoją"; u Wujka: „Oznajmił sprawiedliwość swoją"; Ps. 97. 8: „Iudicabit orbem terrarum in iustitia, et populos in aequitate"; „Sądzić będzie okrąg zemie w prawocze, a ludzi w prawdzie"; u Wujka: „Będzie sądził świat w sprawiedliwości, a narody w prawości"; Ps. 98. 4.: „Iudicium et iustitiam in Jacob tu fecisti"; Sądy prawoto (!) w Jacob ti ies uczinil"; u Wujka: „Tyś uczynił sąd y sprawiedliwość u Jakóba"; Ps. 111. 8: „Dispensit, dedit pauperibus; iustitia eius manet in saeculum, saeculi"; zaś w Puławski Psalterzu: „Rossipał, dał yest ubogym; prawota yego przebywa na wyeky wyekom"; u Wujka: „Rozproszył, dał ubogim, sprawiedliwość iego trwa na wiek wieku, róg iego wywyższy się w chwale"; Należy uczynić tu uwagę, że w starożytności na bliższym Wschodzie, róg był oznaką siły, stąd cześć Apisa w Egipcie, rogi na kołpakach bóstw mezopotamskich, a oblicze Mojżesza schodzącego z góry Synaj „było rogate", czyli wedle starożytnej wschodniej symboliki, pełne siły, co Michał Anioł Buonarotti wziął dosłownie, dając Mojżeszowi, na sławnym posągu w kościele św. Piotra w Okowach w Rzymie, rzeczywiste rogi.

Z pośród wszystkich Psalmów, słowo „lex", w znaczeniu „prawota, sprawiedliwość", najczęściej przytacza „P s a l m 118,, gdyż właśnie to stanowi główną jego treść. Wynika to już z początkowego wiersza, będącego, jak w ogólności w Psalmach, zarazem jego nagłówkiem, a mianowicie: „Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini", co oddano w Psalterzu Floriańskim: „Błogoslaweny nepokaleny na drodze, gysz chodzą w zakone gospodnowem"; u Wujka: „Błogoslawieni niepokalani w drodze, którzy chodzą w zakonie Pańskim". A dalej Ps. 118. 5: „Utinam dirigantur vie mee ad custodiendas iustificaciones tuas"; „Abychą sprawy droghy moge na ostrzegane prawot twogych"; u Wujka: „Day Boże, aby się prostowały drogi moje; ku strzeżeniu usprawiedliwienia twoich"; Ps. 118. 7: „Confitebor tibi in direccione cordis in eo quod didici iudicia iusticie tue"; „Spowedacz będą se tobe w prawocze sercza mego ysze zwykl gesm sądy prawoty twogye"; u Wujka: „Wyznawać ci będę w prostości serca; przeto zem się nauczył sądów sprawiedliwości twoiey"; Ps. 118. 8: „Iustificaciones tuas custodiam non me derelinquas usque quaque"; „Prawot twoych strzedz będę, na ostaway mne asz do koncza"; u Wujka: „Sprawiedliwości twoich będę strzedz; nie opuszczay mię do końca"; Ps. 113. 12: „Benedictus es domine, doce me iustificaciones tuas"; „Błogoslawony ges pane nauczny mne prawotam twogym"; u Wujka: „Błogoslawionyś iest Panie, naucz mię sprawiedliwości twoich"; Ps. 118. 16: „In iustificacionibus tuis meditabor, non obliviscar sermones tuos"; „W prawotach twogych będę myslycz, nezapomnę slow twoych"; u Wujka: „Będę rozmyślał w spra-

wiedliwościach twoich: nie zapomnę mów twoich"; Ps. 118. 20: „Concupivit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore”; „Sądzała (żądała) gest duszza moya sądacz (żądać) prawot twoych we wszelkem czassu”; w Puławskim: „ŻÓadała yest dusza moya żadacz prawot twoich we wszellkye brzemyę”; u Wujka. „Pragnęła dusza mo'a żadać sprawiedliwości twoich w każdy czas”; Ps. 118. 23: „Etenim sederunt principes et adversum me loquebantur servus autem tuus exercebatur in tuis iustificacionibus”; „Bo sedzeli są kxiążęta przeciwu mne molwły, ale sluga twoy snaszył se w prawotach twogych”; a w „Modlitwach Waclawa” z XV. wieku (powtórnie wydał L u c j a n M a l i n o w s k i. Kraków. A. U. 1837 rok.) jest: „We sprawiedliwościach twoych”; u Wujka: „Bo y książęta siadały, y przeciwko mnie mówiły; ale sluga twoy ćwiczył się w sprawiedliwościach twoich”; Ps. 118. 24: „Nam et testimonia tua meditatio mea est, et concilium meum iustificationes tue”; „Bo y swadeczstwa twoya myslene moge ge t, y rada moya prawoty twoge”; u Wujka: „Bo y świadectwa twoie są rozmyślanie moie; y sprawiedliwości twoie radą moią”; Ps. 118. 26: „Vias meas enuncciavi et exaudisti me, doce me iustificationes tuas”; „Droghy moghe zyawil gesm y wslyszal ges mą, naucz y mne prawotam twogym”; u Wujka: „Drogi moie rozpowiedziałem, y wysluchałeś mię, naucz mię sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 27: „Viam iustificationum tuarum instrue me, et exercebor in mirabilibus tuis”; „Drogę prawot twogych naucz me, y znaszycz się będę w dzywech twogych”; u Wujka: „Naucz mię drogi sprawiedliwości twoich, a będę się ćwiczył w cudach twoich”; Ps. 118. 30: „Viam veritatis elegi, iuricia tua non sum oblitus”; „Drogę prawoty albo prawdy wybrał gesm, sądów twogych ne gesm zapomnal”; u Wujka: „Obrałem drogę prawdy; nie zapomniałem sądów twoich”; Ps. 118. 33: „Legem pone michi domine, viam iustificationum tuarum et exquiram eam semper”; „Zakon polosz my gospodne drogą prawot twogych y szukacz gey będę weszgdzy”; u Wujka: „Postaw mi zakon Panie, drogę sprawiedliwości twoich; a będę iey szukał zawsze”; Ps. 118. 40: „Ecce concupivi mandata tua in equitate tua vivifica me”; „Owa sądal gesm kazny twogych w prawocze twogey oszywy me”; u Wujka: „Otom pożadał mandatow twoich, ozyw mię w sprawiedliwości twoiey”; w Puławskim: „W prawoczye twoyey ozywy mye”; Ps. 118 48: „Et elevavi manus meas ad mandata tua, que dilexi et exercebor in iustificationibus tuis”; „Y wznosl gesm ręcze moge ku kaznom twoych, gesz gesm mylowal, y snaszycz se będę w prawotach twogych”; u Wujka: „Ypodniosłem ręce swe ku mandatom twoim, którem umilował; y ćwiczyłem się w sprawiedliwościach twoich”; Ps. 118. 54: „Cantabiles michi erant iustificationes tue in loco peregrinationis mee”; „Pyenu podobne mnye bhyły prawoty twoge w myesze phylgrzymstwa mego”; u Wujka: „Pieśniami były mi ustawy twoie; na mieyscu pielgrzymowania

mego"; Ps. 118. 56: „Hec facta est michi quia iustificaciones tuas exquisivi”; „Ta uczynona gest, my bo prawot twoych dobywal gesm”; u Wujka: „To mi się stało; iżem pilnie szukał sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 62: „Media nocte surgebam ad confitendum tibi super iudicia iusticie tue”; „Posrzod nocy wstał gesm na chwalene tobie, na sądy prawoty twogy”; u Wujka: „Wstawalem o północy, abych ci wyznawał dla sądów sprawiedliwości twoiey”; Ps. 118. 64: „Misericordia tua domine plena est terra, iustificaciones tuas doce me”; „Myłoszczy twogy pane pełna gest szema, prawotam twogym naucz y me”; u Wujka: „Miłosierdzia twego Panie pełna iest ziemia; naucz mię sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 68: „Bonus est tu, et in bonitate tua doce me iustificaciones tuas”; „Dobry ges ty, a w dobroczy twogy, naucz y myę prawotam twogym”; u Wujka: „Dobry żeś ty; a podług dobrotliwości twey naucz mię sprawiedliwości twoiey”; Ps. 118. 71: „Bonum michi quia humiliasti me, ut discam iustificaciones tuas”; „Dobrze mne yis ges usmierzyl mą, abych nawykl prawoty twoye”; u Wujka: „Dobrze na mię, iżeś mę uniżył; abych się nauczył sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 80: „Fiat cor meum immaculatum in iustificacionibus tuis, ut non confundar”; „Bądź serce moge nepokalano w prawotach twogych, abych nenasroman”; u Wujka: „Niech będzie serce moje nepokalane w sprawiedliwościach twoich; abym się nie zawstydził”; Ps. 118. 83: „Quia factus sum sicut uter in pruina, iustificaciones tuas non sum oblitus”; „Bo wczynyl gesm są jako bulga w przymroszy a ne zapomniał prawot twogich”; u Wujka: „Bom się stał iako łagiew skorzana na mrozie; nie zapomniałem sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 93: „In eternum non obliviscar iustificaciones tuas, quia in ipsis vivificasti me”; „Na weky ne zapomnę prawot twogych, bo w nich oszywil ges myę”; u Wujka: „Na wieki nie przepomnę sprawiedliwości twoich; boś mię przez nie ożywił”; Ps. 118. 94: „Tuus sum ego: salvum me fac, quoniam iustificaciones tuas exquesivi”; „Twoy gesm ya, zbawona me uczyn, łc prawot twogych dobywal gesm”; u Wujka: „Twoyciem ia, zbawże mię; bociem szukał sprawiedliwości twoich”; w „Modlitwach Waclawa”: „Sprawiedliwości twogich szukałem”; Ps. 118. 112: „Inclinavi cor meum ad faciendas iustificaciones tuas in eternum propter retributionem”; „Naklonyl gesm serce moge na czynene prawot twych na weky przeoplaczone”; u Wujka: „Naklonilem serca swego; abych czynił sprawiedliwości twoie na wieki dla odpłaty”; Ps. 118. 117: „Adiuva me et salvus ero et meditabor in iustificacionibus tuis semper”; „Pomoz y my, a zbawon będę y myslycz będę w prawotach twogych weszghy”; w „Modlitwach Waclawa”: „Roszlacz będę we sprawiedliwościach twogich zawzdi”; u Wujka: „Wspomoz mie, a zbawion będę; y będę rozmyślał w sprawiedliwościach twoich zawzdy”; Ps. 118. 118: „Sprevisti omnes descendents a iusticijs tuis, quia iniusta est cagitacio eorum”;

„Wzgardzał ges wszech odstapayaczy my od prawod twogych bo krzywa gest myśl gych”; u Wujka: „Wzgardziłeś wszystkie odstępujące od sądów twoich; bo nieprawa myśl ich”; Ps. 118. 121: „Feci iudicium et iusticiam, non tradas me a calumniatibus me”; „Czynił gesm sądy prawotę, ne daway mę potwarzayaczym mą”; u Wujka: „Czynilem sąd y sprawiedliwość; nie day mię potwarcom moim”; Ps. 118. 123: „Oculi mei defecerunt in salutare tuum, et in eloquium iusticie tue”; „Oczy moge pomdlele gesta w zbawene twoge, y w molwy prawoty twoge”; u Wujka: „Oczy moje ustały, pragnąc zbawienia twego; y wyroków sprawiedliwości twoiey”; Ps. 118. 124: „Fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam, et iustificaciones tuas doce me”; „Uczyni sługą twogym podług myloserdza twego, a prawotam twogym nauczy mą”; u Wujka: „Uczyń z sługą twoim wedle miłosierdzia twego; a naucz mię sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 135: „Faciem tuam illumina super servum tuum et doce me iustificaciones tuas”; „Oblycze twoye osweczy nad sługą twogym, y naucz mę prawotam twogym”; u Wujka: „Oblicze twoie rozświeć nad sługą twoim; a naucz mię sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 138: „Mandasti iusticiam testimonia tua et veritatem tuam nimis”; „Kazał ges prawotę; swadecztwa twoya y prawdę twoją barzo”; u Wujka: „Przykazałeś sprawiedliwość świadectwa twoie, y prawdę twoją barzo”; Ps. 118. 141: „Adolescentulus sum ego et contemptus iustificaciones tuas non sum oblitus”; „Iunoszka gesym ya y potępiany prawot twoych ne zapomnal gesm”; u Wujka: „Młodzieniaszkiem iestem ia, y wzgardzony; nie zapomniałem sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 142: „Iusticia tua iusticia in eternum et lex tua veritas”; „Prawota twoya prawota na weky, a zakon twoy prawda”; u Wujka: „Sprawiedliwość twoja sprawiedliwość na wieki; a zakon twoy prawda”; Ps. 118. 144: Equitas testimonia tua in sternum, intellectum da michi et vivam”; „Prawota swadecztwa twoya na weky, rozum day my, a szyw będę”; u Wujka: „Sprawiedliwość świadectwa twoie na wieki; day im rozum, a żyć będę”; Ps. 118. 145: „Clamavi in toto cordo neo, exaudi me domine, iustificaciones tuas requiram”; „Wolał gesm we wszem serczu mogem uslysz mę gospodne prawot twoych szukacz będę”; u Wujka: „Wołałem ze wszystkiego serca mego, wysłuchay mię Panie; będę się dowiadywał sprawiedliwości twoich”; Ps. 118. 155: „Longe a peccatoribus salus, quia iustificaciones tuas non exquisierunt”; „Daleko od grzesznich zbawene, esze prawot twogych ne szukały”; u Wujka: „Daleko od grzeszników zbawienie; bo sprawiedliwości twoich nie szukali”; Ps. 118. 160: „Principium verborum tuorum ceritas in eternum, omnia iudicia iusticie tue”; „Początek słow twoych prawda na weky, wszytky sądy prawoty twogy”; u Wujka: „Początek słow twoich prawota; na wieki wszystkie sądy sprawiedliwości twoiey”; Ps. 118. 164: „Sepcies in die landem dixi tibi

super iudicia iusticie tue"; „Sedemkrocze we dne chwałą molwyl gesm tobe nad sądy prawoty twogye"; u Wujka: „Siedemkroć przez dzień chwałęm tobie dawał; dla sądów sprawiedliwości twoiey"; Ps. 118. 171: „Fructabunt labia mea hymnum, cum docueris me iustificaciones tuas", „Wyrzygną wargi moje chwałę, gdy mię nauczysz prawotam twogym"; u Wujka: „Będą wydawać wargi moje chwałę; gdy mię nauczysz sprawiedliwości twoich"; Ps. 118. 172: „Pronunciavit lingua mea eloquium tuum, quia omnia mendata tua equitas"; „Przepowe język moy molwę twoyą, bo wszystkie kazny twoje prawda"; u Wujka: „Będzie opowiadać język moy wyroki twoje, bo wszystkie mandaty twoje prawości". Tyle co do tego długiego Psalmu 118.

Następnie w „Psałterzu Floriańskim" w Psalmie 131. 9: „Sacerdotes tui induantur iustitiam"; „Popowe twogy obleczeni bądźcze w prawotę"; w Modlitwach Wacława: „Kaplany twogi nychay sie obieką we sprawiedliwosc"; a u Wujka: „Kapłani twoi niech się obloką w sprawiedliwość"; Ps. 142. 1—2: „Domine exaudi orationem meam in veritate tua; exaudi me in tua iustitia. Et non intres in iudicium cum servo tuo"; „Gospodne wysluszay modlitwę moją, wysluszay ją w twogey prawocze. Ane wchodzi w sąd se sługą twogym"; u Wujka: „Panie, wysluchay modlitwę moję; przyjmi w uszy prośbę moję; w prawdzie twej, wysluchay mię w sprawiedliwości twoiey. A nie wchodzi do sądu z sługą twoim"; Ps. 147. 8: „Qui anunciat verbum Iacob, iusticias et iudicia sua Israhel"; „Gensze zyawa slowo swoge Yacobowy, prawoty a sądy swoge Ysrahel"; u Wujka: „Który oznajmuje słowo swe Iakobowi: sprawiedliwość y sądy swoje Izraelowi".

W K a r c i e M e d y c k i e j, zwanej też Kartą Świdzińskiego, pochodzącej z początku XV. wieku (S t a n i s ł a w R o s p o n d: Psałterz Floriański, a tak zwana Karta Medycka, czyli Świdzińskiego. Wrocław. 1953. Wrocławskie Tow. Nauk Tabl. III.), pochodzącej z dawnej Biblioteki Pawlikowskich z Medyki, zawierającej znany 50. Psalm pokutny Dawida, w wierszu 16, łacińskie: „Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meae, et exultabit lingua mea iustitiam tuam"; oddano: „Zbaw mię athekrwy bosze zbawena mego, i weselicz będzie język moy sprawednosc twoyą". W Psałterzach, Floriańskim i Puławskim jest tu: „Sprawiedlnocz twoye", zaś u Wujka: „Sprawiedliwość twoje". W tej Karcie Medyckiej do ostatnich słów dopisano: „W prawocze twogey".

W „Inscriptiones clenodiales ex libris iudicialibus palatinatus Cracaviensis" z XV. wieku (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. A. U. T. VII. ed. B o l e s ł a w U l a n o w s k i: No. 1, 378.) przy zdaniu: „Facta prius recognitione testibus suis", do słowa „recognitione", dopisano: „Vulgo prawotha", ale właściwie słowo to oznacza sprawdzenie, przegląd.

W zapisce sądów lwowskich z XV. wieku (Aktaa Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzpltej Polskiej z Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów. 1868.IV.24.): „Et super eo habeo iusticiam — prawo”. Wiadomość z XV, wieku z Mazowsza (L. T a d e u s z: Zabytki ustaw z wieku XV. Biblioteka Warszawska. 1861. III. 60.): „Stanisław Zydowca ne ręczil Belczcowi (Belckowi) Ricossowskiemu za Szczepanka, a to by są z nym prawem obchodził, a ne pożogą”.

Wiadomość z drugiej połowy XV wieku (J a n Ł o ś: Przegląd językowych zabytków staropolskich do 1543 roku. Kraków. A. U. 1915. 539): „Frzyszęgam... sprawyedliwoscy uszyczacz (uzyczać) jako wdomam tako syrotam, goszczowy (gościowi) jako szansadowy (sąsiadowi) w tem to prawe”.

M a r c i n B i e ł s k i w swej „Kronice Świata” (Kraków 1564.) pisał: 74. r.: „Dawid kazał powtore pomazać Salomona... upominając go, aby sie zachował w dobrych prawach, aby strzegł praw sprawiedliwości”; 78. r.: („Saba do Salomona) iż cię tak znamienitego stolec posadził krolewski, aby czynił prawo a ukazał sprawiedliwość w ludu Izraelskim”.

Ł u k a s z G ó r n i c k i w „Rozmowie Polaka z Włochem o wolnościach y prawach Polski” (wyd, bez roku i miejsca) pisał na str. El. v.: „Prawa potrzeba y człowieka mądrego któryby wykładał prawo, ad aequitatem... y widział do czego ten zmierzał, kto takie abo owakie stanowił prawo. Iż tedy w Polsce iakom pierwey powiedział, niż pisane nastalo prawo, y sprawiedliwość y zgoda, y miłość była większa... dla tego prawodawca, albo ten kto się do pisanego naprzod uznał prawa, miał obaczyć y potrzeby, pożytki, y pociechy tey tu ziemie... dochodzić w krzywdzie swey sprawiedliwości podług pisanego prawa nie mogą”. 19. v.: „Ale to w niwecz, co utracił, bo szkody takie wasze prawo pożywać nie każe”; J2. r.: „Gdyby ubodzy ludzie poznawszy a nie wygrawszy prawa — bo możniejszym lepiej prawo służy — pocić sie zasię mieli, y wracać nakłady... Gdzie w którym Państwie Pan prawa dobre postanowiwszy, urzędniki da nikczemne, tam z onych praw, wielka szkoda, ucisk, y nędza ludzim roście... w mniejszym są ucisku tam ludzie, gdzie są prawa złe, ale dobrzy urzędnicy: niżli tam gdzie prawa są prawie dobre, ale urzędnicy do dobrych dalecy”. J2. v.: „Do prawa nie pozywa mię nikt, bo tam mieysca nie mam... Prawo, powiesz, nic w tem nie winno, ale winni Starostowie... Wspomnę tu czci odsądzone, niewiem co potem osądzać ich czci, gdy się do prawa nie ustawia”; J3. r. „Żeby ów zły był skazan, a on co prawo przewiodł, był pokoiem ubezpieczony”; J3. v.: „Monarchow, którzy biorą Państwa, Krolestwa, nie mając do tego prawa żadnego, ani chcąc podlec prawu... bo ci niechcą, żeby im rosказowało prawo,

urzędu nad sobą mieć nie chcą, ale chcą, żeby oni prawu y urzędem roskazowali... Sąsiad moy wziął mi to a to, czego dostając zginałbym... Więc y o to się starać trzeba, iżby w Rzeczypospolitey prawo dobre było, y urzędnicy dobrzy"; J4. v.: „Ale co tych złych rzeczy iest u was, tak w prawie, w porządku do niego, w urzędnikach, iako y ludziach"; J4. v.: „Mądrzy ludzie tak roskazują prawodawcom, iżby takie stanowili prawa, ktoreby głupstwo wykoźniały... ale przecie czuiemy to, że nam praw tu lepszych nie potrzeba"; K2. r.: „Polak: Wszystkoć się widzę Włochu u nas nie podoba, a naybarziesy prawo do ktorego wiem, że rządu potrzeba... wszakoście iuż nie raz na poprawę tego prawa są prawie dobre ale urzędnicy od dobrych dalecy... A tu prawa, y urzędnicy dobrzy byli, nie lepieyby szło prawo bogatym niżli ubogiem... Więc w nadzieię, y prawa nie dobrego, y urzędnika niezbożnego, pozowie drugi dobrego człowieka"; M2. r.: „Oycowie naszymi mili ktorzy przed kilka set lath napisali w Prawach swych, takową przysięgę, by ią też sam miał Augustyn z Chryzostemem składać"; M2. v.: „Solon ów mądry, ale iednak poganin, ustawiając Prawa w Athenach, wielką winą zakazował zlorzeczyć umarłemu, tak w Prawie pisząc... To poganin Solon srogo prawem obwarował"; „M4. v.: „Krolewie też naszymi Polscy, przeciwko tej wierze, którą ty trzymasz, zostawili nam Prawa y Przywileie. Łatwieć tego dowiodę: Naprzód Zwyczajem: Potem Prawem Polskim; a na koniec Kościoła Bożego doświadcetwem"; N4. v.: „Prawo y Ustawa każda dobra to w sobie ma mieć, aby ona służyła Rzeczypospolitey"; O2. v.: „Ale iako od tego są Rady Koronne, aby Kroła uczyły, a wołając przed Krolem, drogę ku prawdziwej Sentencyey, wedle Prawa na sądzie aby skazał, ukazowały"; O3. v.: „Upadki Praw y swobod, gdy sprawiedliwego szafunku... niemasz”.

Prawo w znaczeniu jus, prawny-juridicus

W Kodeksie Świętosławowym z połowy XV wieku (Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. wyd. *Franciszek Piekosiński*: Archiwum Kom. Prawniczej A.U. III. 41): „Rzecz kedi mogą, a mocz (mieć) będą, posczygacz (rozstrzygać) mają podług włożenya prawnego”.

W Rozmyślaniu o żywocie Pana Jezusa z rękopisu b. grecko-katol. kapituły przemyskiej (wyd. Al. B r ũ c k n e r: Bibl. Pisarzów Polskich. Kraków 1907. 167.) z około r. 1500. „Podał się ku prawu pana złego ducha; sponte deputavit obminio diaboli, iurique mancipavit... Które jest prawo, które ma być w twej śmierci, aby odkupił człowieka od panstwa dyablego?; Que est hec iustitia, que fit in tua morte, ut hominem tu liberes demonis a sorte?” Tamże (727):

„Sąd wydają przeciw swemu urzędowi prawa” Tamże (772.): „Wy, który macie zakon... podług tego jako prawo wiecie, tako uczynicie” Tamże (788.): „Nie jest to obyczaj rzymskiego prawa”: Tamże (789.): „Prawo mamy, który by kolia swemu szeptaniem uczynił niepokój w ziemi, tego mamy umorzyć”. Tamże (806.): „Herod chcąc prawo i zakon ukazać, miłościwie jego szukał”. Tamże (812.): „A tem prawem żydowie chcieli miłego Jezucrista umorzyć”. Tamże (836.): „Wszakoz ja nie widzę ni jednej winy, o którą by mogł sprawem osądzon być ku śmierci”.

Wiadomość z XV wieku ze wsi Trześniowa w Małopolsce (H e l e n a P o l a c z k ó w n a: Najstarsza księga sądowa wsi Trześniowa 1419—1609.: Wyd. Tow. Nauk we Lwowie. Zabytki Dziejowe. 1923. T. I. 134.): „Ius alias (s) prawa wsz(y)stko doszwyathscha (doświadcza)”.

Prawo w znaczeniu iurisdictio

Tak użyte jest w Kodeksie Luciana z zakonu Augustianów z 1437. roku w rękopisie Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego. (W ł a d y s ł a w W i s ł o c k i: Katalog Rękopisów Biblioteki U. J. Kraków 1877—1881, Nr 223.).

Okolo roku 1500. w Rozmyślaniu o żywocie Pana Jezusa. Z rękopisu grecko-katolickiej Kapituły Przemyskiej (wyd. A l. B r ü c k n e r. Kraków, 1907: Biblioteka Pisarzy Polskich. Nr 54. str. 167.):

„Jam nie obowiązany prawu djablemu, bom się narodził przez grzechu pierworodnego rodzaju człowieczego.: Ego iuris dictioni non sum obligatus”.

W głosach polskich wpisanych do łacińsko-niemieckiego słownika, wydanego w 1490 r. (B o l e s ł a w E r z e p k i: Przyczynki do średniowiecznego słownictwa polskiego: Rocznik Towarzystwa Przyj. Nauk. Poznańskiego XXXI v. 77.): „Iurisdictio, iuris potestas super aliquem iudicandi orthel, poprawkowanie, prawo”

Non juvare iure, czyli niedopomóc prawem

Wiadomość z lat 1435—1436. (Biblioteka Warszawska. r. 1861. III. 19). „Abbatissa de Owenska (ksieni z Owińska)... luit penis quindecim marcas Barbare de Bychawe... Inprimis tres marcas p. co. q. sibi Ius non juvit als (alias) pwa (prawa) nyedopomogla in fre (fratre) germane eiusd(em)”.

Prawo prawe, iste, czyste, illibatum, inviolatum, iustum, honestum, utile

Z Rot przysięg krakowskich z 1406. roku. (R o m u a l d H u b e: Roty przysięg krakowskich z końca XIV wieku. Warszawa. 1875. 83.): „Wanek prawim prawem odbil Szwanthoslawa o mlin”.

W Ortylach, magdeburских z XV. wieku (Al. B r ü c k n e r: Die magdeburger Urtheile: Archiv für slavische Philologie. Jagić. Berlin. T. VI. 372.): „Kyedy krol... kogo przed szwymy ludzmy... y radą oszandzy ku szmyerci... albo ysz szwe gymyenney straczy przythym ystym prawye”.

„Czyste prawo a nieporuszone, illibatum ius v. inviolatum”, wiadomość z 1444. roku. (A l. B r ü c k n e r: Z rękopisów peterburskich. II. Średniowieczne słownictwo polskie: Prace Filol. Warszawa. V. 36.).

W wyrokach sądów miejskich, czyli ortylach z XV. wieku (W. A. M a c i e j o w s k i: Historia prawodawstw słowiańskich. Wyd. 2. T. VI. Warszawa 1858. 53.): „Dzyeczyna (dziecko) może dobrze dacz szwe gymyenney (majątek) szwey maczcze (swej matce), albo gynnemu (innemu) szwemu przyrodzonemu (krewnemu) kyedy ono chse sz przyszwoleńym (przyzwoleniem) mathky szwey sz prawa prawego”.

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w dziele: „Rozmowa, albo Dyalog około Exequucyey Polskiej Korony”, z 1563 roku, pisał na stronie: S. IV.: „Statut Koronny tak nam porządnie rozpisany dał, żeby nam Pan Bóg a pokoy domowy miły był, mogłby każdy bes Prokuratora wedle Prawa ieden drugiemu praw u Prawa być... gdyż każde prawo ma być iustum honestum utile”.

Prawotworzenie, wymysł prawa, juris factio

W „Zwodzie zupełnym Statutów Kazimierza Wielkiego”, w tłumaczeniu Świętosława z Wocieszyna. (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. wyd. A. Z. H e l c e l T. I. Warszawa — Kraków. 1856. str. 52. VI.): „Iże synowie z oćcy prawotworzeniem, albo wymysłem prawa, jana (jedna) persona są, rzeczeni, ustawiamy, aby gdy żywi są oćcowie, synowie tylko pieczęci oćcowskiej pożywali, a inszej nosić alibo mieć nikako nie śmieli”: „Quia filii cum patribus jurisdictione una persona censentur, ideoque statuimus: quod viventibus patribus, filii dumtaxat sigillo paterno utantur, et alium portare, vel habere non praesumant”.

Exordium iuris, origo iuris, wzór prawa

Zapiska z około 1500. roku z aktów niegdyś zachowanych w Archiwum tak zwanym Bernardyńskim we Lwowie (Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzplitej Polskiej z Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie. T. XV. Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1457 — 1500. XV. 395.): „De qua citacio superius scripta et exordium iuris, alias wsur prawa canit”. Tamże (247): „Volo videre orginem iuris, alias wzor prawa”, z około 1486 roku. Zapiska też z r. 1436, z sądu przeworskiego, tamże (247): „Volo videre originem iuris, alias wzuor prawa”.

W ortylach, czyli wyrokach sądów miejskich z 1500. roku. (W. A. M a c i e j o w s k i: *Historya prawodawstw ałowiańskich*. Warszawa. 1858. 142.): „Krothoszynszczy panowye pyszaly po prawo do Lwowa”, czyli przełożeni z Krotoszyna w Wielkopolsce, pisali do Lwowa, prosząc o poradę prawną, raczej do śląskiego Lwówka.

List prawny, czyli dokument sądowy

Z rot przysięg krakowskich z 1399. roku. (R o m u a l d H u b e: *Roty przysięg krakowskich z końca wieku XIV*. Warszawa. 1875. 74): „List... yest dobri, y po prawu (s) sządu wyszedl”.

W Zapiskach i Rotach polskich z XV—XVI. wieku, z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej z 1471. roku. (wyd. W ł a d y s ł a w K u r a s z k i e w i c z i A d a m W o l f f: *Prace Kom. Jęz. P.A.U.* Nr 36. Nr. 3014.): „Jako ya s Pawlem s brathem nymam lysthu prawnego y listhu sządowego oth Jacuba bratha andrzejowego kthorich przeziszkal na Mikolayu Szwanschkowyecz thako mi pomozi bog y szwathi Crzisch”. Tamże z rż 1472. (Nr. 2967): „Listhem czom prawem przeziskal ywecz (i więc) mą (mię) prawo wyazalo (wiązało)”. W Ortylach Magdeburских z drugiej połowy XV wieku, z Biblioteki Ossolińskich (Stefan Vrtel — Wierczyński: *Wybór tekstów staropolskich, czasy najdawniejsze do 1543. roku*. Lwowska Biblioteka Sławistyczna. T. XII. wyd. II. Warszawa 1950. str. 118.): „Ten dom yest moya oczyczyna. Nato ya mam prawne lysthy”.

Wiadomość z XV. wieku z Mazowsza (J. K. K o c h a n o w s k i: *Próba ujęcia hermenteutycznego pojęć o ziemi i obyczaju, księciu i przywileju, w świetle praktyki sądowej na Mazowszu u schyłku wieków średnich*: *Sprawozd. z Tow. Nauk. Warszawskiego*. T. VIII.

Nr 227): „Littera iudicii” określono jako „list prawny”.

Prawo azylu

M a r c i n B i e l s k i w swej Kronice Świata (Kraków. 1564. 43. v.): „Rozkazał im też Pan Bog, gdy przydziecie do zyiemie Chana-neyskiej, zachowanie sześć miast dla zachowania pokoia, tym który się w przygodzie do nich ucicka, trzy z onę stronę Jardana, a trzy z drugą stronę, tak dla ludu Izraelskiego, iako dla gościa, albo piel-grzyma. A to prawo będzie mężoboycom, który sie do tych miast ucicka”. 99 v: „Chcąc też Romulus sławę koronie y Rzymowi uczynić, zbudował kościół pospolity w ciemnym mieyscu, a prawa ustanowił, iż który złoczyńca albo nieprzyjaciel do niego uciecze, a ofiarę uczyni, będzie wolen”.

Dzierżyć prawo, posiadać prawo, uprawnienie, moc

W Zapiskach i Rotach polskich z 1471. roku ksiąg sądowych ziemi warszawskiej (wyd. W ł a d y s ł a w K u r a s z k i e w i c z i A d a m W o l f f. P. A. U. 1950. Nr. 2. 955.): „Tho ya dzirszą szpawem moyom w pokoyu wyschey trzech lath”.

Wiadomość z r. 1474. (J a n Ł o ś: Przegląd językowych zbytków staropolskich do r. 1543. Kraków. A. U. 1915. 540.): „Ninye gy maia, dzirszą y chowayą za czesnego y falonego cloveca (człowieka)”.

W Rozmyślaniach o żywocie Pana Jezusa, z około 1500 roku, z rękopisu grecko-katolickiej Kapituły przemyskiej (wyd. A l. B r ü c k n e r: Biblioteka Pisarzy Polskich. Kraków. 1907. 177.): „Prawo aże dotychmiast dzierzą i dzierżyć będą na wieki”.

W Kronice Świata M a r c i n a B i e l s k i e g o, wedle krakowskiego wydania z roku 1564. str. 40. v.: „Mówiąc co on za moc ma, albo prawo rozdawać komu wieczne kapłaństwo; 45. v.: (mowa o prawie azylu) „A to prawo będzie mężoboycom, którzy się do tych miast ucicka”; 105 r.: „(Brutus Kolatynus) Co sie tycze przywrócenia wywołanego, to nie może być według iego prawa ustanowionego... Ale iż to prawo dzyerzeli wszyscy ieszcze od Nummy krola”; 108 v.: „Przysięgli też, aby wszyscy dzyerzeli prawa przerzeczone wiecznie”. 304. r.: „Ulrych Ciliyski Grabia samej krolowey... przysięgał od Ladzislawa dziesięciu prawa y inne zachowanie dzierzeń”; 311. v.: „Jeronom Łaski radził, niechay krol Ferdynand posle posła swego do Solimana, prosząc go aby thym prawem dał dzierzeń koronę węgierską Ferdynandowi kthorym dzierzał Krol Jan nieboszczyk”; 311. v.: „Łaski, który tę odpowiedź wziął iż to prawo, którem dał był Krolowi Janowi, to sie ściaga y na syna iego”; 313. v.: „Ferdynand bojąc

się by Turcy szkody nie czynili w Rakusiech posłał do Solimana... aby mu dał Węgierską koronę dzierżeć thym prawem, którym dzierżał nieboszczyk Krol Jan, w czym też Łaskiego był przedtem posłał"; 348. v.: „Stanisława Biskupa k temu przyzwawszy. Biskupa pytano, którym prawem dzierży tho imienie"; 374. v.: „Lata 1340.: Po śmierci Bolesława syna Troydenowskiego księżęcia Mazowieckiego, przypadły na Kazimierza bli.kością księstwa Ruskie, Lwowskie i Włodzimierskie, ktore dzierżał Bolesław prawem przyrodzonym po księżęciu Lwowskim"; 390. v.: „Dał Kazimierz księciu Mazowieckiemu sześć tysięcy kop płaskich groszy, iż mu ustąpił swego prawa y posesyą, tho iest dzyerzenie zarazem dał s powiatem Węgrow-skim"; 401. v.: „Krol Alexander księstwo wzyoł. Konrad Mazowieckie Księżę umarło, prawem lennym wszakże na przyczynę wielkich ludzi, spuścił zasię Ianuszowi y Stanisławowi dzyerzenie iego”.

Ł u k a s z G ó r n i c k i w „Rozmowie Polaka z Włochem o wolności y prawach Polski” (nie oznaczył roku i miejsca wydania), pisał: „G4. v.: „Ale iż sie Sędzia samego prawa Polskiego dzierży, a ów co wołu ziadł zaprział, przeto skaże mu przysięgę, y tą z obwinieniu wynidzie”.

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w dziele z 1563 roku: „Rozmowa albo Dyalog około Exequcyey Polskiej Korony: „B3. v.: „Żaden prawy krol bez przysięgi Krolem nie iest: ktora Przysięga y Prywilegie, thak Papiestwu, to iest Duchowieństwu w Krolestwie swoim dzierżeć y inem Stanu Swiedzkiego ludziom... Prawa, Prywilegie na koniec y Krola razem z Przysięgą tracicz”.

Odzierżec prawem, otrzymać na mocy prawa

Zapiska z XV wieku (S t e f a n V r t e l-W i e r c z y ń s k i: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do r. 1543. Lwowska Biblioteka Slawityczna. T. XII. r. 1930. 119.): „Mogę thy dzechy odzyerszecz swoyą oczczyznę (ojcowiznę) prawem, czyly nye”.

Prawo siedzi, ius sedet, czyli obowiązuje

Zapiska z r. 1475. w b. Archiwum Bernardyńskim we Lwowie (Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzpltej Polskiej z Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie. Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przemyskiego. T. XVIII. 121.) z sądu ziemskiego przemyckiego: „Debet solvere quadraginta quatuor flor (enos) Ungar (icales tj. florenów węgierskich)... antequam ius sedet, alias poky prawo syedzy”. Tamże z r. 1452, z sądu ziemskiego przeworskiego (T. XIX. 487.): „Petrus... dixit per procuratorem suum, erit poka prawo ssyedzy”.

Prawo nasze, własne, swe moje, prawo polskie

W ortylach, czyli wyrokach sądu magdeburgskiego z XV. wieku (E m i l K a ł u ż n i c k i: Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile: Sitzungsberichte der philosophisch-hist. Classe der Kaiser. Akad. d. Wissenschaften. Wien. CXI. 188.): „Azaly my nyé mamy podobnye tho gymyenyé dzyerszecz y oszagnącz... a naszym prawem, myszly by ktho nam ge mogli odwyescz?”. Tamże (212): „Tedy on szostanye przy szwem prawye y woythowstwo”.

Wedle innego źródła z ortyli (S t e f a n V r t e l-W i e r c z y ń s k i: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do r. 1543. Lwowska Biblioteka Slawistyczna. T. XII. 1930.), podobne wyrażenia.

Z księgi Levitic 26. 15: (E m i l K a ł u ż n i c k i: Kleinere altpolnische Texte aus Handschriften des XV und des XVI Jahrh.: Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der K. Akad. der Wissenschaften. Wien. 1882. str. 287.): „Si spreveris leges meas”, oddano: „A wzgardzyczye by moya prawa”, u Wujka: „Jeśli wzgardzisz prawa moje”.

W „Kronice Świata” M a r c i n a B i e l s k i e g o (Kra-ków. 1564. 21. v.): „Wezwan Pluto przed bogi, przed ktorymi prawo swoje ukazał, iż on żadnego do piekła gwałtem nie przypędza, iedno kto sie sam dobrowolnie uda do niego, mówiąc też: Prawo nasze iest, iż kto z ogrodu moiego rokosznego owoc będye rwał, a iadł, musi tam zostać, kto go mija, a niecha go, spokojem wynidzye, kiedy chce. ...urwała trzy jabłka kosztowne, y musiała tam zostać”; 125. v. „Aby wszędzie Żydowie wolność mieli, a prawa swego używali w pokoju”. (Za cesarza Karola V elektorowie): 330. v.: „Dołożywszy sie były złotey, iako prawo iest”. (mowa tu o złotej bulli cesarza Karola IV); „Arcybiskup Łaski umarł... on sam pierwszy nasze prawa Polskie rozstrzelane na kartach zgromadził społu y wytłoczyć dał, ktorych ieszcze dziś używamy”.

Ł u k a s z G ó r n i c k i w „Rozmowie Polaka z Włochem o wolnościach y prawach Polski” (bez roku i miejsca), tak pisał na str. E4. v.: „Narżeka wasz Orzechowski, człowiek wielki, na to płacenie głów w oratyej swoiey, którą napisał na pogrzeb Krola Sig-muta starego, gdzie ku końcu zganiwszy to prawo, tak mowi... To ieszcze k temu powiadam, iż tego waszego takie macie prawa, nikt nie umie”; F. 1. v.: „Co nie przyszłoby kiedyby to wasze prawo zawikłane nie było, a ludzie umieć ie mogli. Więc mało wszystko prawo wasze, na woźnem a nie przysiędze zawisło... Prawo iest urzędem niemem, a Sędzia iest mówiącem prawem... Abo ieszcze tak rżekę, prawo iest rzecz niema, bez oczu, a Sędzia iest prawem z uszy-ma y oczyma... Otoż kto chce sprawiedliwie osądzić, trzeba na tym

zmieszkać, a zwłaszcza żeby y prawo było całe y sprawiedliwość”; F. 2. v.: „Y tak dla dziwnego tego waszego prawa muszą ludzie dziwnie misternych sztuk szukać, żeby tymże prawem myśli z obwinienia, ktorem prawem nie winnie w sidło wpadli... Rychło potom onego co krzywo przysiągł zabito, wszakoż niż go zabito, był iusz na kilka instantiach w prawie z adwerzarzem, czyniąc w ostatek onych pieniędzy”: F. 3. v.: „Iż ieśli około młodych ludzi wychowanie porządek taki nie będzie, iżby u nich były dobre obyczaje, sądy prózne y prawa stanowić, bo tak równie płatne, y pożyteczne będzie prawo, iako będzie zdrow ów chory”; G. 2. v.: „A ieśli mi rzeczesz, iż takie iest Polskie prawo: a ia odpowiem onoż co dawno, tym iest nie doskonalsze Polskie prawo, iż bez przysięgi nic osądzić nie umie... Sąd Salomonow nie według Polskiego prawa... wszyscy tamże u prawa stając zeznawali, że tak iest iakom ia zapoznał, y twierdził... y niewiem kogo barziej winować ieśli prawo czy Sędziego y prawo?... Więc y tem samem ktorzy to nowe Polskie prawo przyięli, albo potomstwo ich, przyjdzie do tego za czasem, że będą niewoln kami... Tego też nie przepomnę, gdyż to do prawa Palskiego należy”.

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w dziele „Rozmowa, albo Dyalog około Exequcyey Polskiej Korony”, pisał: F. 2. v.: „Iesli że iemu nie uiał tego, albo uąć niedopuszczał z Prawa własnego iego”. G. 1. v.: „Niebojąc sw^W Krola, ani Prawa Polskiego, nabudowali nam w Polsce nowych y¹⁶¹ licznych Ołtharzow”; S2. v.: „Bo mamy my ono Prawo mocne, na ktorym wolność nasza Polska stoi: Neminem captivabimus, nemini bona adijmemus, nisi Iure coniuncto: musi tedy był Pozew na mię wydany mianowicie, cum causa et cum clausula Indicialiter responsurus: y ma takowy Pozew być położony przez Woźnego in bonis citati”; P2. v.: „Každy z nas osobliwie patrzy, kto godnym iest być komu zięciem... takowa godność Prawem y zwyczaiem opisana iest... Ia dziewce swey godnego męża, sobie zięcia szukaiąc... o czym są Prawa y zwyczaje ludzkie, to iest, dziewczki moiey Prawem Polkim godzien ten iest, który rodem równym mnie iest”.

Znów S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w dziele „Quincunx, tho iest wzor Korony Polskiej na cynku wystawiony” z 1564. roku: Aa 3. r.: „Prawy y przywileymi Polskiego Królestwa uprzywileiowanego... ktory na cię kładzie Prawo Polskie, y Przywileie Krolestwa Polskiego pospolite”.

Prawo lynskie, czyli lenne, ziemskie polskie

Wiadomość z 1410. roku, ziemi czerskiej, niegdyś udzielnego księstwa mazowieckiego, które później zamieniono na warszawskie.

(Franciszek Piekoński: Wybór zapisków sądowych grodzkich i ziemskich. Księga ziemi czerskiej. Nr. 400, 294.): „Yakom ya szensskie (żeńskie) prawo obrącił (zaręczył) za Marczina”. Znów z tamąd wiadomość z 1420. roku. (Księga ziemi czerskiej: Liber terrae Cernensis. 1404—1425. Wyd. Tad. Lubomirski. Warszawa. 1879. 221.): „Terrigene ius, a zemsyke prawo”. Z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej (Zapiski i rotę polskie XV—XVI. wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej. wyd. Władysław Kurąski. P. A. U. 1950. Prace Kom. Jęz. Nry.: 124, 131, 183, 199, 2. 700, 2. 806, 592, 1191, 1464.): Z 1425 roku: „Jako (mi) Barthłomey zaranczil zemsyke prawo za kmeacza (kmeccia). Jako ia przitem bil, barthłomey zaranczil zemsyke prawo za kmeacza”. Z 1426 roku: „Kmetonem mihi impignorasti et impignorando. yagosz pyczą słomą szano popasl. Et... sic respondit: Jaczem gycządzal w placze (w płacy), a zamkye prawo dzirszę za prawo (dzierzę, czyli mam).” Z tegoż roku: „Jakom ya otho do Rochny nasedl, esz (iż) nechczala za mya zemsykego prawa obranczycz (zaręczyć)”. Z roku 1427: „Yako mnye Pyotr spoluwleczka (z połowy włóki) za zemske prawo dosicz nyeudzinil. Jako ya tho wem, Eze Pyotr Arnolthowi spoluwloczka za zemske prawo dosicz nye uczinil”. Z tego roku: „Yako mne Jarosław obranczil zemsyke prawa za kmeacza. Jakom ya przitym byl, Jarosław ranczil Zindramowy zemsyke prawo za kmeacza”. Z 1423 roku: „Yako mne Borzim ranczil prawo za kmeacza, czszo szam bil Stanisława przicasal”. Z tegoż roku: „Yakom ya przitem bil, eze Andrzej Maceya szemskego prawa wipuczil”. Z roku 1431: „Yakom ya pelgrzymowy nyeranczil dw copu przez panczy (dwie kopy bez pięciu) za zemsyke prawo”. Z 1444 roku: „Thą ya dzirsza nath szemske prawo trzdzeszczy lyath y trzi lyatht spokoyem... on dzirzy nath zemske prawo trzidzeszczy lyath y trzi lyata spokoyem”. Z 1449 roku: „Yaco ya to wem o ktore rękoyemstwa zemskego prawa — Woyczech na Maczey a zalował (skarżył) temu rok mynal”. Z 1469 roku: „Yakom ya nyodbył gwalthem zamkow u chizow (chyzów, czyli ostatnich domów) thwych, wyachaw (wjechał) w dom yego, Anym gego umyasil w yego prawye podlug obiczaya zyemye, Any czeladzy yego rosygnal”. Z 1473 roku: „Yakom ya thobie nye rączyl (ręczył) szyemskyego urzadu za kymyecze Jana alemy raczyl ku praw”.

Z sądu w Zakrocymiu z 1427 roku, (Księga ziemska zakrocymiska pierwsza. r. 1423/27. wyd. Antoni Rybarski: „Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie. Warszawa. 1920): „Sczepan nyewiranczil w Janoszeg Wawrzinczowa bidla w ginszem sludze, geno w zamskem prawe”.

Wiadomość z 1437 roku z Mazowsza (Kazimierz Tymieniecki: Wolność kmieca na Mazowszu w wieku XV. Poznań. 1921. 12.): „Mikolay Dzirsca prosil aby za Jakuba Dzircowi prawo zyemskie obranczil”.

W XV wieku (J a n Ł o ś: Przegląd językowych zabytków staropolskich do roku 1443. A. U. 1915. 526. i 528.): „Ius faodale — wolne prawo. Feodale ius — lynskye vel ryczerszkye prawo”.

Z sądu w Przemyślu z XV. wieku (Monumenta Premislae Historica. Librorum Scabinalium. T. II. Nr. 963. wyd. Jan Smolka i Zofia Tymińska. Przemyśl. 1936.): „Andreas posuit solidum, quia Kosth aprobavit iuratore iuris maydburgensis benivole, alias dobrowolne ssą(d) puscil w meydeburskye, huius civitatis, obmittendo suum ius terrestre, pro equo, apud ipsum arestato”.

W Kodeksie Świętosławowym z około 1450. roku, (Tłumaczenie polskie Statutów Ziemskich. wyd. Franciszek Piekosiński: Archiwum Kom. Prawniczej. A. U. Collectanea ex Archivo Collegii Juridici. III. Nr. 71.): „Dwu (świadców) ma wyesch ku odzyrzeniu (odzierzeniu) swego prawa slachetnego”.

Wiadomość z Mazowsza z 1465 roku. (K a z i m i e r z T y m i e n i e c k i: Sądownictwo w sprawach koniecznych, a ustalenie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich. Poznań. 1922. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Kom. Hist. T. III. 133.): „Yako ya nye przybiegl do schy (wsi) Janowey... any... mlynarza, na kthorego prawo polskye y nyemyeczskye ossadzyl, sprawa yego gwalthem se schy wybyl”.

W słowniczku łacińsko-polskim wyrazów prawa magdeburskiego z XV wieku (Objaśnił Z y g m u n t C e l i c h o w s k i: Poznań: 1875. 36.): „Comunale ius, pospolne prawo zemskye. Feodale ius lynskije prawo rickerskije. Ius provinciale zemskye prawo. Ius terrestre i. e. provinciale, prawo zemskye nijmyeczkye”, tam gdzie obowiązywało w przeciwieństwie do polskiego, jak na Pomorzu.

W wyrokach, czyli ortylach prawa magdeburskiego z XV. wieku (Emil Kałużnicki: Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile: Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kais. Akad. der Wissenschaften. Wien. 1886. CXL. 190): „Szołtyswa... czo... leszą (leżą) w marborszkyem (magdeburskim) prawye, thy to leszą y szluchają w lyensky prawo”.

M a r c i n B i e l s k i w swej „Kronice Świata”, w wydaniu krakowskim z 1564 roku. 394. v.: „Krol Kazimierz po śmierci Bolesława księcia Płockiego, który przez potomka zmarł, prawem lennym postępując przeciw Konradowi Mazowieckiemu księżęciu, za skazaniem sądowym w Piotrkowie, w wiązał się w Płocką ziemię

według prawa"; 396. v.: „Szeflary Markowi Ratoldowi dano, który miał nań prawo od krola Polskiego"; 419. v.: (Zygmunt Stary). Krol postanowiwszy Rzeczpospolitę w Gdańsku, ruszył się do Warszawy w wiązał sie w księstwo Mazowieckie prawem lennym, nas wolę niektórych Panów y Słachty z onego kraiu". (Zamek w Szaflarach broń doliny Dunajca, czyli niegrodowego starostwa nowotarskiego).

Prawo włódcze, wojskowe, *ius militare*

W Kodeksie Świętosławowym z około 1450 roku ,łomaczenie polskie Słatutów Ziemskich. wyd. F r a n c i s z e k P i e k o s i ń s k i: Archiwum Kom. Prawniczej A. U. VIII.; Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici Nr 93): „Yano (jedno) prawo y moneta we wszem krolestwy ymiano maa bicz (miane być ma). Włodica... ma telko prawo włodyczne — *jus militare*".

Ius hereditarium, alias dziedzinne, dziedziczne prawo

Wyrażenie to użyte w 1411. roku w zapiskach sądowych województwa sandomierskiego (F r a n c i s z e k P i e k o s i ń s k i: Archiwum Kom. Prawniczej A. U. VIII. Nr. 497.).

Wiadomość z Mazowsza z 1473 roku (J a n K a r o l K o c h a n o w s k i: Próba ujęcia hermenentycznego pojęć o ziemi i obyczaju, księciu i przywileju, w świetle praktyki sądowej na Mazowszu u schyłku wieków średnich: Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. VIII. 2. 32.): „Mycolay przischethwschy... w dom do Jondrzeya... prawa gym (im), kthore myeli na gymenye (inienie, czyli majątek) dzedyzjne (dziedziczne)... ukradl".

M a r c i n B i e l s k i w swej „Kronice Świata" (Kraków 1564.) 40. v.: „Możyesz... bratu Aaronowi kapłaństwo dał... nie pytawszy o to ludu pospolitego, mówiąc co on za moc ma, albo prawo rozdawać komu wieczne kapłaństwo, albo dzyedziczne iako dał Aaronowi y synom iego".

Prawo gościnne, *Ius hospitale*

Wiadomość z 1419 roku z dokumentów kujawsko-mazowieckich (B o l e s ł a w U l a n o w s k i: Dokumenty kujawskie i mazowieckie: Archiwum Kom. Historycznej Collectanea ex Archivo Collegii Historici. A. U. III. str. 320.): „Ianusius Cusmalcz deberet se de tali depravacione et imputacione expurgare iuxta iura hospitalia, a gościnnym prawa".

Prawo sołtysie, wojtowskie, włodarza i najwyższe prawo panującego

Wiadomość z Wielkopolski z 1430 roku. (J ó z e f P r z y b o r o w s k i: *Vetustissimam adiectivorum linguae Polonae declinationem, monumentis ineditis illustravit. Poznań. 1831. 22*): „Iaco tedy kedym szedzal szolthischem zazadzonym (zasadzonym, czyli ustanowionym), kyedysz mala (miała) Jagneska s Dambrowky szolthischem prawem czynycz, tedis tam przed gayonim veczem (wiecem) nye szalowała (nie żalowała, czyli nie wносиła skargi) schama, any przez swogo procuratora o półośmy grziwny”.

W zapisce sądowej województwa sandomierskiego z 1418 roku (F r a n c i s z e k P i e k o s i ń s k i: *Archiwum Kom. Prawniczej A. U. VIII. Nr. 782*). „Pasco (czyli Paszko, Paweł) polosil gosczine podiug prawa woytowy”, czyli ugościł wójta w sposób prawem przewidziany.

Z ortyli z XV. wieku (E m i l K a ł u ż n i c k i: *Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile: Sitzungsberichte der philosophisch — hist. Classe der Kais. Akad. d. Wissenschaften. Wien. CXI. 183*): „Woythowye albo szandze (sędzia, sędziowie) wybyrayą przyszyasnyky (przysiężników, czyli ławników) na prawye szedzyecz (żeby zasiadali w sądzie)”.

W zapiskach ziemskiego sądu warszawskiego z 1487 roku. (Zapiski i roty polskie XV—XVI. wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej. wyd. W ł a d y s ł a w K u r a s z k i e w i c z i A d a m W o l f f. 1950. rok, P. A. U. Prace Kom. Jęz. Nr. 1614): „Jakem na nye zachowała po oyczu swem Grzegorz u praw tho yest prusskyego y na woythowsthwo w Nadarzinye (miasteczko Nadarzyn)”.

Wiadomość z XV wieku (W a c ł a w, A l e k s a n d e r M a c i e j o w s k i: *Historia prawodawstw słowiańskich. Warszawa. 1858. T. VI 71*): „Pańe woycze ysz bo czyą (cię) pytham na prawye”.

Zapiska z 1407 roku. (Biblioteka Warszawska. 1861. III.17.): „Yaco to swatczimi, yaco czy ludze priwo (wpierw) sbegli (z) swym dobitkem, nysz li nane (niżeli na nie) włodarza szadzono prawo”.

M a r c i n B i e l s k i w swej „Kronice Świata” (Kraków. 1564. 210.v.): „Takie w Spirze uczyniono postanowienie, yż na niektore prawa uczynione na Sędzie, niektore na Woyty, nie ktore na ty, co się prawują”.

W słowniku łacińsko-niemieckim, wydanym w 1490 roku wpisano glossę (B o l e s ł a w E r z e p k i: *Przyczynki do średniowiecznego słownictwa polskiego: Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego XXXIV. 77*): „Sub bulla et alto — pod nawyechym prawem”.

W Zapiskach i Rotach polskich z 1470 roku, z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej (wyd. Władysław Kuraszkiewicz i Adam Wolff.

P. A. U. 1950 r.: Prace Kom. Jęz. Nr. 251.): „Jako nam prawo... służki (służy) szprzotkowh (z przodków) nasych, yako y oyczu naschemu nyegdj (niegdyś)... nye odpowyedacz na roczech pospolythych, tylko na kazaczych (książęcych)”.

Wodne prawo, causas et articulos in navibus; ius aquaticum

Kazimierz Jagiellończyk w 1460. roku, przebywając na zamku w Nie-szawie, nadał Nowej Niezawie przywilej: Omnes causas et articulos in navibus, alias w szkuthach contingentes, quae licitur wodne prawo, iudicare” (Codex diplomaticus Poloniae. wyd. Leon R z y s z c z e w s k i i A n t o n i M u c z k o w s k i: Warszawa. 1847. II. 925.): Wiadomość z roku 1490. z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej (Zapiski i Roty polskie XV—XVI. wieku z ksiąg sądowych ziemi Warszawskiej. wyd. W ł a d y s ł a w K u r a s z k i e w i c z i A d a m W o l f f. P.A.U. 1950. Nr 1645.): „Yako mam prawo na brzek (!) Rzeky Jezorey sluzancze”.

Wiadomość z 1493. roku z ksiąg ziemskich (W. A. M a c i e j o w s k i: Historia prawodawstw słowiańskich. W-wa. 1558. T. VI. 275): „Jeśliby ktho plinacz s traffthą... jaz wylomyl... thakowi ieśliby byl... pokonan wedlye... prawa wodnego... ma zapłacić:” „Quando aliquis fluens cum struibus... obstaculum effregerit... talis... a parte iure aquatico convictus... debet condemnari”.

Mimo prawa, bez prawa, łamać, skazić, wzruszyć, gwałcić, tracić prawo, działać przeciw prawu, odchyłać się od prawa

Wiadomość z Mazowsza z 1398. roku. (L. T a d e u s z: Zabyzki ustaw z wieku XV: Biblioteka Warszawska. 1861. III. 34.): „Micolay prosil przebok (Przez Pana Boga), aby mu otkpustil przisiąg (przysięgę) hy (i) pirwe, hy druge esz (az) do czwartego, mimo prawo, a wosni (woźny) gi (go) hupominal (upominał)”. To samo pod rokiem 1402. podał Konstanty Małkowski (Przegląd najdawniejszych pomników języka polskiego. Warszawa 1872. 117).

M a r c i n B i e l s k i pisał w „Kronice Świata” (Kraków, 1564. 103. v.): „Lucius Tarquinius pyszny... Prawa y ustawy wszystkie Serwiusowe pokaził. Plebeuszowie temu byli radzi, albowiem nad ich wolę wybrali go za króla sami, wszekże im tekież prawa wzruszył, iako i drugim; 103 v.: „Trybuni... wołali pomsty na Kariolana iako na gwałtownika prawa a skażce miasta”: 109. v.: „A gdy go chcieli poimać a zrzucić s skały, skądże thakie miotano przeciwniki prawu, rzucili sie Patricii... komuby się krzywda zdała w prawie przed Patrycyuszy... miał apellować do pospółstwa... Przeciw Koryolanowi iak by on był skażca pospolitey rzeczy, mowiąc przeciw prawu y ustawie. Drudzy mówili musisz prawu, a nie mi-

łosierdzyu folgować. A w tym Patricij smutni, a pospólstwo wesołe odeszli": 117. v.: „Ieśli sie damy w moc nieprzyjacielowi, skażą nasze zacne a pacziwe prawa a pocziwe obycaie"; (Za czasów zamieszek religijnych w Niemczech): 121. v.: „Praw y wolności wzruszyli y obycaie dawne"; 210. v.: „Luteryanie... powiadali tak, iż Ewangelia praw żadnych świeckich nie kazi ani traci, owszem każe ich używać, a tu nie prawo albo potrzeba, ale y sumienie nasze zbroie nam podawa"; 229. v.: „Cesarz theż rzekł prawa dawnego niełamać". 231. v.: „Inni Mistrzowie thego zakonu nastawali, łamali thy prawa Krolom Polskim"; 352. v.: „Zbigniew brath Krolowski wywołany (skazany na wygnanie) widząc się nędznym człowiekiem, czwarthy raz prosił krola o łaskę... Ale rycerstwo widząc iż to iuż przeciw Bogu i prawu, rzucili sie nań wszytcy y zabili go przed Krolom"; 231. v.: „Nikt inny na sie prawa y mocy niema, iedno Krol pan moy, oby thedy prawa swego używali... bo to skazanie y wywołanie nie według prawa słusznego y sprawiedliwości uczynione... aby to Krol Polski z wielkiej chciwości albo pychy czynił Pruską ziemię sobie przywłaszcieć bez prawa"; 232. v.: „Krol Polski wziąwszy sumnę, odstąpił wszystkich praw... Stąd sie tedy nayduie, iż Krol Polski niema żadnego prawa w Prusiech".

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w „Rozmowie, albo Dyalogu około Exequecy Polskiew Korony", z 1563 roku, pisał na str. A. 4. v.: „Polska Patria nasza ginie, oto Boga Prawa y Krola tracili"; B2. v.: „A gdzie by sye to zebranie, albo zgromadzenie Rzeczypospolitey Polskiew, od iednostaynego Prawa y pożytku; na którąkolwiek stronę odchyłało"; R4. v.: „Naprzod Prawo moje y rzeczenie swe Krolewskie złomiesz".

Ł u k a s z G ó r n i c k i w dziele wydanym bez oznaczenia miejsca i roku: „Rozmowa Polaka z Włochem o wolnościach y prawach Polski", na str. C1. r.: „Ten kto drugie na Wolność odeymie, y prawo pospolite gwałci".

Dotąd na *Podhalu* wyrażają się podobnie jak Marcin Bielski, na oznaczenie naruszenia prawa, np. „Kuba ruszył prawo".

Wątlić prawo, czyli osłabiać znaczenie

Ł u k a s z G ó r n i c k i w „Rozmowie Polaka z Włochem o wolnościach y prawach Polski", str. E2. r.: „ktora odmiana iako Philozoph mówi: wątlī wszystko w obec prawo... prawo to waszelnie iest tak gruntownie pisane, iako prawa pisane byđz maia... tak rzekę że się tak zda, iako by u was prawa nie było: Prawa w Polsce niemasz, albowiem prawo dla tego iest postanowione... iżby tedy między temi było porównanie, wynaleźli prawo ludzie... tak iż

ukrzywdzonemu nie potrzeba tego, żeby na przeciwnika swego wojska zbierał, przyiacioły zwodził, y niemi się krzepczył ale prawo, urząd ma iego uspokaiać. Będzie tedy potrzeba pachółkow, potrzeba przyiacioł, iako u was na rokach, na granicach, na zjazdach, tam iakoby nie było prawa. Prawo a urząd ma ludzie uspokaiać a nie pacholcy. Iakoż by tu prawo y sprawiedliwość była... Ale y skąd inąd łatwie poznać niedoskonałość prawa waszego, a zwłaszcza równaiąc ie z inych ziem, y narodów prawem”.

Zstąpić, spuścić prawa, ustąpić

M a r c i n B i e l s k i w swej „Kronice Świata” w wydaniu krakowskim z 1564 roku, 108. v.: „Prawa swego ustępuią”; 364. v.: „Przemysław Poznańskie Książę zstąpił mu Rudzkiej ziemie, kthorą dziś iego prawie”; 367. v.: „Gryfina Lestka czarnego żona, pisała do swego siostrzeńca Waclawa — od siosty Kunegundy królowej Czeskiej — Krola Czeskiego, aby przyjechał do Polski, chcąc mu swe prawo spuścić, ktore miała od swego męża zapisane. Który śmiechem nie mając ktemu prawa żadnego, posłał Tobiasza Biskupa Praskiego z wojskiem Czechow od Krakowa na posesią Monarchiey Polskiej”.

Ius alieum, prawo obce

W glosach polskich wpisanych do łacińsko-niemieckiego słownika, wydanego w 1490. roku (*Bolesław Erzepki: Przyczynki do średnio-wiecznego słownictwa polskiego: Rocznik Tow. Przyj. Nauk Poznanskiego XXXIV. 77.*): „Salvo iure alieno — wymavyayącz prawo gynne (inne, obce)”.

Prawo przestępcze, czyli przestępstwo przeciw prawu

W Kodeksie Świętosławowym z około 1450. roku (Tłumaczenie polskie Statutów ziemskich. wyd. F r. P i e k o s i ń s k i: Archiwum Kom. Prawniczej: Collestanea ex Archivo Collegii Juridici. A. U. III. 46.): „Nyekthorzy yako prawa przestępcze... skodi wyełke ubosztw(u) zadawacz nye opuszczaya”.

Prawo o głowę, albo o rany

Wiadomość z XV. wieku (S t. V r t e l-W i e r c z y ń s k i: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do 1543 roku. Lwów. 1930. Biblioteka Sławistyczna. T. XII. 117.): „Na tho my przyszasznyczy (przysiężnicy, ławnicy)... mowymy... prawo o głowa

albo rany... tho ma dacz do zagayonego szandu (sądu) polozonego": (tamże 119) „Gdyby yeden człowyek zatwyerdzon w naszym prawye rok y dzyen o głową albo o rany, a w them czaszye nye przyszedł ku prawye, moszely yego zona przedacz yego stayaczy gymyeny (majątek)".

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w dziele „Rozmowa albo Dyalog około Exequcyey Polskiej Korony” z 1563. roku, omawiając ciękie zbrodnie, pisał, że przestępcę należy srogo zasądzić: Ll. r.: „Fundo turris (ciemnicą w podziemiu wieży)... skarano, s kąd by żaden mordesz nie wyszedł, by w Polsce Prawo Prawem było”.

Prawo utracić

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w dziele: „Rozmowa albo Dyalog około Exequcyey Polskiej Korony” wyraził się na str. Kl. v.: „Prawo swe utracił, nadania mu pobrano”.

Naprzeciwno prawu, przeciw prawu

„Przystąpił sz broną bronną ręką ku swemu przyyaczelowy, y przyszywając gynych (przyzywając innych) naprzeczywko prawu, ku ktoremu przyszał, czo ten z to ma czyrpyecz”, (S t e f a n V r t e l - W i e r c z y ń s k i: Wybór tekstów staropolskich j. w. T. XII. 1930. r. 119.).

M a r c i n B i e l s k i w swej „Kronice Świata” (Kraków, 1564, 106. v.): „Nie godziło się Senatowi tak gwałtownie samym karać dłużników ubogich przeciw prawu ustawionemu”. W czasie walk religijnych w Niemczech, ewangelicy oświadczyli cesarzowi Karolowi V, że: 227. v.: „Niechcą być iemu poddani... a słusznym prawem nań ręce swe podnoszą”.

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w swym dziele „Quincunx, tho iest wzor Korony Polskiej na Cynku wystawiony, z 1564. roku, C3: „Nie mogą sye ludzie wychwalić onego zwyczaju Weneckiego, w którym tho Prawo iest: Aby żaden Wenecki Poseł, nie brał nic od tego Pana, do którego posłany iest, a któryby przeciwko temu Prawu uczynił, aby był bezecnym y ze wszego Weneckiego Państwa na wieczne czasy był wywołany”.

Przestąpić Prawo, ominąć prawo

W „Kronice Świata” M a r c i n a B i e l s k i e g o 21. v.: „A tak ta panna będąc tam, nie mogła się odiać swey woley, aby nie przestąpiła moiego prawa”.

Łukasz Górnicki w dziele „Rozmowa Polaka z Włochem o wolności

y prawach Polski" (bez oznaczenia roku i miejsca) pisał na str. F4. r.: „Sędzia... Abowiem gdzieby on omiiając prawo, z głowy swey sądzić miał, barziewy tym obraził sprawiedliwość". G1. r.: „Co też powieasz iż ia tak chcę, żeby prawo omijane było, a Sędzia podług swey głowy żeby sądził. Tęgo ia niechcę, ale iż nie na każdy przypadek iest prawo pisane, przeto mądrego Sędziego y pytania w sądzie potrzeba”.

Bez prawa, absque iure, nie mający prawa, iurevacuus

Użyte w księgach sądowych krakowskich pod 1398 r. (B o l. U l a n o w s k i: Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis. Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie: Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. VIII. Nr 6. 409.).

Wiadomość z lat 1397—1413. (Biblioteka Warszawska. 1861. III. 24.): „Mne Marczinowi Pan Mikolay s Schulmierzicz bez prawa kaszał sdredzimi precz (z drugimi precz odejść), y tego grzywnę skodi (szkody) mam”.

Wiadomość z połowy XV. wieku: „Zadney rzeczi przesprawe yega” (A l. B r ü c k n e r: Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy: Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń. Wydź. Filol. A. U. XXV. 241.).

Wyrażenie „Absque iure, bes prawa”, użyte w 1455. roku (K a z i m i e r z T y m i e n i e c k i: Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach, średnich. Warszawa. 1921. 273.). W glosach z rękopisu Biblioteki Jagiellońskiej Nr 4405—75—: „Nyema zadnego prawa, debet iurevacuus esse”. Tamże (33): „Za tego czo prawa nyema, pro iurevacuo”.

{ | Prawa są próżne, czyli nie mają znaczenia

Ł u k a s z G ó r n i c k i w „Rozmowie Polaka z Włochem o wolnościach i prawach Polski”: L3. r.: „Młodź wasza — nie spominam opiek w ktorich wielce bywa oszukana dla złęgo około tego prawa y porządku... A iakom pierwey powiedział, próżne są prawa, gdzie nie masz dobrych obyczaiow”.

Prawo w znaczeniu iudicium, rozprawy sądowej i samego sądu

W Rotach Sądowych miasta Pызdry z lat 1413—1418. (W. K u r a s z k i e w i c z: „Język Polski”. XXXIII. 389.): „Jakom jim pomozy Bog i święty; Jakom przy tym był, jedyny list zscón pozewny, jedyny Katarzyna pozwała, a temu są trzy lata minęła, niż Katarzyna w prawo ustawiła”.

Wiadomość z XV. wieku (S t e f a n V r t e l-W i e r c z y ń s k i: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do 1543. roku. Lwowska Biblioteka Slawistyczna. T. XII. 117.): „Prawo o głowa (głowę), albo o rany, czo nye stasthano (zastano) za goracza (gorąca), tho ma dacz do zagayonego szandu”.

W Biblii królowej Zofii, w księdze Deuteronomium (18. 3): „Hac erit iudicium sacerdotum a populo”; Toto yest prawo kapłańskie u ludu”. Tamże (27. 26): „Maledicus, qui non permanet in sermonibus legis huius”; Przekłēti ktosz nye ostanye w umowye tego prawa”; u Wujka: „Przekłēty, kto nie trwa w słowech zakonu tego”.

W „Kodeksie Świętosławowym” z połowy XV. wieku (tłumaczenie polskie statutów ziemskich. Kodeks Świętosławów. wyd. F r. P i e k o s i ń s k i: Archiwum Kom. Prawniczej. Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici. wyd. Kom. Prawniczej. A. U. III. 12.): „Nyepozowayac (nie pozywajac) ku prawu, dawnosacz gemu dwu lyath zawadzy”, czyli jeżeli ktoś nie poda sprawcy do sądu, to po dwóch latach następuje przedawnienie.

W ortylach z połowy XV. wieku (W a c ł a w A l e k s a n d e r M a c i e j o w s k i: Historia prawodawstw słowiańskich. wyd. II. T. VI. Warszawa. 1858. 63.): „Gdy on po thym przykazanyu nye przydzye, any by chczyal przydz, maly za tho pokupycz czo, czyli czo o tho yest prawo”.

Zapiska sądowa ziemi warszawskiej z 1465. roku (Zapiski i roty polskie XV—XVI. wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej, wyd. W ł a d y s ł a w K u r a s z k i e w i c z i A d a m W o l f f. 1950. r. P. A. U. Prace Kom. Jęz. Nr 1235.): „Yakom ya Stanislaw nye prossyl, aby raczyl polkopy wyn(k) za zacza (zięcia) mego w sochaczewskyem prawye, (tj. w sądzie w Sochaczewie).

Zapiska sądowa z XV wieku (W. A. M a c i e j o w s k i. Historia prawodawstw słowiańskich. j. w. 62.): „Powynen przyszasznyk, czo ku praw przyszagal przydz ku szedu (sądu) na polozony (ustanowiony) dzyen”.

W „Kronice Świata” M a r c i n a B i e l s k i e g o, wedle krakowskiego wydania z 1564. roku. 120. v.: „Licynius Stolon... ustawił aby żadny Plebeusz nie dzyerzał roley iedno sto staian, pozwan przed Patrycysy, aby swym prawem był sądzon, gdyż sam pięć set staian roley miał. Odkładał na syny drugą rolą, ale mu to nie szło ku prawu. Przeto ten napirwey swym prawem był osadzon, gdy mu cztery dzyały rolę odięto”; 114. v.: „Kambizes... gdy sędzia fałszywy Zyzaes za pieniądze dał sie przeciw sprawiedliwości pszenaiąc, kazał z niego skoreę odrzeć, a rościagnąc na stolcu, gdzie sędzia siedał, aby drugi potym patrząc na nią, wiarował sie zdrady w prawie”; 225. r.: „Duchowieństwo y Kollegium Koleńskie (tj. z

Kolonii) postępowali w prawie Duchownym przeciw swemu Arcybi-skupowi w Rzymie". 227. v.: „Potym Cesarz z Markiem chciał do Donawery, ale tam miejsca ku położeniu słusznego nie miał, udał się na prawo ku Monhemu”.

Ł u k a s z G ó r n i c k i w swym dziele „Rozmowa Polaka z Włochem o prawach Polski” (bez roku i miejsca wydania), na str. B3. v., zapisał: „On woźnego stłuszy, do prawa nie stanąwszy, odpowie ieszcze onemu, co go pozwał”; F2. v.: „Nie dawnych czasów, był ieden Szlachcic winien kilka tysięcy złotych, o które po-zywano go do iego należnego prawa”; H2. v.: „A tak prawo to ktore na woźnem, a na przysiędze zawisło... a przecie przysięga musi być końcem prawa. O którą kiedyby ieszcze pozywać miało, nie byłby nigdy koniec prawa”; 12. v.: „Wspomnę tu czci odsądzenie, niewiem co potem osądzać ich czci, gdy się prawa nie stawia”.

S t a n i s ł a w O r z e c h o w s k i w swym dziele: „Qu'n-cunx, tho iest wzor Korony Polskey na cynku wystawiony”, z 1564 roku, pisał na str. Aa. 2. v.: „Do Prawa ia ciebie Królestwa Polskiego y do Przywileiów iego, przed Króla swego na Sąd ciągnę”. Tenże w dziele: „Rozmowa albo Dyalog okóło Exequcyey Polkicy” z 1563 roku, pisał: T4. v.: „Miałem z Pany Zaręby o Czarne Zołny na przeszłym Syemie Prawo, ktore sye poczęło Anno 1524... a gdy mi sye iuż było Prawo barzo przyiadło, stojąc przed Sądem Kro-lewskim, prosiłem Pana Woiewody Poznańskiego, o przyczynę do Krola, ktory pewnym Prawem, pod pewną winą, pasie owce pole-cone sobie”; Q1. r.: „A ia iestem Okszyc, y Szlachcic Polski: na co by mię kto naganiał, musiałbym wieść w Prawo Świadki, zem iest Szlachcicem: czym ia iestem Hosiusowi y Kromerowi nierowien”. M i k o ł a j R e y przytoczył we „Figlikach” powiedzenie kró-la Zygmunta Augusta: „Ziemianin, który ma trzy folwarki, a w każdym tysiące kop użyna (tj. zbiera)... prawa nie ma (tj. nie pro-wadzi procesów), nie walczy, długu nic nie winien”.

W „Pamiętnikach Paska” (wyd. z rękopisu Jan Czubek. P. A. U. 1929. 580.): „Successores czynili iure o wnioszek jej... aby śmiał so-bie uzbierać, wydasz na prawo”. W bezimiennym dziele „Postępek Prawa Czartowskiego” (Brześć Litew. 1570 r. wyd. Artur Benis, A. U. 1891. 32.): „Aby im prawo złożył z Adamem”. Na Podhalu „wydać komu prawo”, znaczy wytoczyć proces, „złożyć prawo”, to rozpocząć proces. „Lepszą hudą zgodą, jako tłustą prawo”. „No toś przegrał prawo, pedą janiół” (K a z i m i e r z T e t m a-j e r: „Na Skalnem Podhalu” Kraków. 1914. 234.). „Kieby ci wej-fto takom skode zrobieł, kielobyś nakładał na prawo (tj. wydawał na proces), ale sie wej z Páne Jezuse nie biedzies prawocił, ani pudzies ś nim bić”. (Lud” XVI. 303.).

Zasiadać na prawie, czyli na sądzie

W glosie polskiej rękopisu Biblioteki „Ossolineum” z 1433 roku (Ł u c j a n M a l i n o w s k i: Rozpr. i Sprawozd. z posiedzeń Wydz. Filol. A. U. 1892. r. XXII. str. 382.): „Na tem prawye szedal. I tho prawo gagyl (zagajał)”

W ortylach z połowy XV wieku (W. A. M a c i e j o w s k i: Hist. praw. słow. j. w. 121.): „Przyszyasznyczy mayą szedzyecz na lawyczy w szadzye (sądzie) ku praw szelkyey rzeczy”, czyli ławnicy przysiężni mają zasiadać na ławie w sądzie dla załatwiania wszelkich spraw.

Z ortyli z XV wieku (E m i l K a ł u ż n i c k i: Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile: Sitzungsherchte der philosophisch — hist. Classe der Kais. Akad. d. Wissenschaften. Wen CXL. 188.): „Woythowye albo szandze (sędziowie) wybyerayą przyszasnyki (przyiętych ławników) na prawye szedzyecz (żeby zasiadali w sądzie)”.

Wołać ku prawu, słać prawo, pozywać wedle prawa, postawić przed prawem, czyli wezwać na rozprawę sądową

Zapiska z lat 1393—1403. z *Brześcia Kujawskiego* (T a d e u s z L u b o m i r s k i: Rolnicza ludność w Polsce od XV. do XVI. wieku: Biblioteka Warszawska. II. r. 1857. przypisek str. 796.): „Jacosmy bili przytem jaco Jan osądzil sand, a ławniczi wolali Bogusza ku prawu, a ku prawu nestal, tegdi Jan sslal prawo na Bogusza”. Wiadomość z 1401. roku z *Wielkopolski* (F r a n c i s z e k P i e k o s i ń s k i: Wybór zapisek sądowych grodzkich i ziemskich wielkopolskich z XV. wieku: Studia, Rozprawy i Materiały z Dziedziny Historji Polskiej, VI. 44.): „Iaco Woczecha Starogrodzkego sina ne uposzvano podlug prawa”. Tamże z 1403. roku (151.): „Januss s Czeleiem ręczil Stascowi za Simuna postawicz gy przed prawem”.

Zapiska z lat 1428—1430. (Biblioteka Warszawska. 1861. III. 18.): „Xancz (ksiądz) Opath Kopythka ku pwu (prawu) wolacz kazal”.

W *Kodeksie Świ,tostawowym* z połowy XV. wieku (Tłumaczenie polskie statutów ziemskich. Kodeks Świętosławów. wyd. F r. P i e k o s i ń s k i: Archiwum Kom. Prawniczej. Collectanea ex Archivo Collegii Iudrici, wyd. Kom. Prawniczej A. U. III. 12.): „Nye-pozowając (nie pozywając) ku prawu, dawnoscz gemu dwu lyath zawadzy”, czyli jeżeli ktoś w przeciągu dwóch lat nie poda do sądu, następuje przedawnienie.

Ł u k a s z G ó r n i c k i w sławnym dziele „Dworzanin”, pisał na str. 175, że na rokach sądowych w Łęczycy, kiedy przyszła

kolej na czyjąś sprawę, woźny wołał: „Szlachetny Panie — y mia-nował go — staway do prawa”.

Gaić prawo, wiece, sąd, tj. zbierać, otwierać, zagajać. Gałony sąd, to przeprowadzenie rozprawy

Wiadomość z 1425. roku z *Brześcia Kujawskiego* (T a d e u s z L u b o m i r s k i: *Rolnicza ludność w Polsce od XV. do XVI. wieku: Biblioteka Warszawska. T. II. 1857. str. 799, przypisek 4.*): „Cristinus adiunctus duob (us) kmethonib (us) simplicib (us) et dedit facere iudicium gaycz. wyecze”.

Zapiska z 1430. roku (J ó z e f P r z y b o r o w s k i: *Vetustissimam adiectivorum linguae Polonae declinationem, monumentis ineditis illustravit. Poznań. 1861. 22.*): „Iaco tedy kedym szedzał szolthisscham zazadzonym (zasadonym, czyli wyznaczonym), kyedzysz prawem cynycz, tedis tam przed gayonym weczem (wieczem) nyeszallowala schama (nie skarżyła się sama), any przez procuratora o polosmy (pół osmy) grziwny”.

W rękopisie z 1437. roku Biblioteki Jagiellońskiej, Nr 228. (W ł a d y s ł a w W i s ł o c k i: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1881. A. U.*): „Zagayonij sząt (rząd) — bannitum iudicium”.

W Zapiskach i Rotach polskich z ksiąg sądowych ziemi *warszawskiej* z 1441. roku (wyd. W ł a d y s ł a w K u r a s z k i e w i c z i A d a m W o l f f. *Prace Kom. Jęz. P. A. U. 1930. r. Nr 36. Nr 708.*): „Yacom ya Wyaczslawa nyewygnal szgęgo (z jego) domu szylą (siłą), ale my uczeł swynamy (?) yna tho mam gayony szand... Yaco ya to weń (wiem) ezo (że) Pyotr nyewygnal Wyaczslawa szgęgo (z jego) domu szylą (siłą), ale mu uczeł szwynamy, y nato ma gayony szand (sąd)”.

W odpisie z 1453. roku *Statutów Kazimierza Wielkiego* (B o l e s ł a w U l a n o w s k i: *Statuta Casimiri Magni: Archiwum Kom. Prawniczej A. U. Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici. II. XXX. Stanisław Kutrzeba tamże opisy rękopisów.*): „Item bannum regum, id est alterius terre; secundo dicitur gayoni sząd”.

W akcie z Łęgonic z 1463. roku (L u c j a n M a l i n o w s k i: *Rozpr. i Sprawozd. z Posiedzeń Wydziału Filol. A. U. XXII. 382.*): „I to prawo gagyl (gaił)”.

Zapiska z 1443. roku z Mazowsza (K a z i m i e r z T y m i e n i e c k i: *Sądownictwo w sprawach kmiecych, a ustalenie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich. Poznańskie Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. Hist. T. III. zesz. 1. 140.*): „Nyemocznemu ya czecie w xagy (księgi) szyla (siła) piszacz (pisać), ale czo pizalo

prawo y gayeni szand (czyli tak prawo ogólne, jak i rozprawa sądowa)".

W *ortylach*, czyli wyrokach sądów miejskich, z XV. wieku (Wacław Aleksander Maciejowski: *Historja prawodawstw słowiańskich: Wyroki sądów miejskich, czyli ortyle* wyd. 2. T. VI. Warszawa. 1858. 117.): „Ma na sztholyecz szyecz (stolec się) woyth s przysząsznyky (przysiężnicy) na lawycza (ławicę, ławkę, od której nazwa ławników), a ma pythacz woyth przysząsznyków, yest ly czasz sąd gaycz... tedy woyth ma rzecz: ya thutha gayą sząd y odpuszczam kaszdemu szwe prawo fordrowacz (dopuszczam czyli pozwalam każdemu swego prawa żądać)... Yako mnye szprawa nalezyono tako ya thutha gayą sząd y zapowyadam". Tamże (58): „Gdy woyth albo przysząsznyczy szyedzą ku praw (u), a sządu nye gayą, any szadny (żaden) sząd sztharodawnego obyczaya gayaly (tj. gaili), moze ly szwyadeczthwo yego (tj. wójta) sządu sbye osztacz?". Tamże (82): „Gayon sząd przesz wyotha".

W wyrokach sądu prawa miejskiego z połowy XV wieku (A. Brückner: *Die Magdeburger Urtheile: Ein Denkmal dentschen Rechtes in polnischer Sprache aus der Mitte des XV Jahrh.: Archiv für slavische Philologie.* wyd. Jagić. Berlin. VI. 387.): „Moze by woyth bezs gayonego sandu rok odlozycz do zayutrze, gdy sbye stanye bezsprawna rzecz przed polnocą... aczby myano gorący sand sandzycz albo gaycz". Wyraz „rok" użyty tu w znaczeniu rozprawy sądowej, więc zachodziło tu pytanie, czy wójt może do następnego dnia odłożyć rozprawę, gdy przestępstwa dokonano przed północą, a sprawa jest „gorąca", gdy przestępcę schwytano na gorącym uczynku.

W innych ortylach z tegoż czasu (Wacław Aleksander Maciejowski: *Historja prawodawstw słowiańskich.* j. w. 121.): „Przyszyasznyczy mayą szyedzecz na lawyczy w szadzye (sądzie) ku praw wszelkey rzeczy acz szad zagaya poka ktho ma czo przed nyemy szprawyacz".

I znów w podobnych (Emil Kaulznicke: *Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile: Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der K. Akademie der Wissenschaften.* Wien. CXI. 1886. r. 300.): „Przyszla gedna (jedna) nyewyasta przed Gayony szandy(y) yest swe gymyenyje wszdala". Tamże (308.): „Iako a ktorimi szlowy maya (mają) sand gaycz, aby gayon (był) podlug Maydborskyego prawa". Tamże (309.): „Ya tuttha gayę sząd y zapowyedam czosz (co) sprawnye zapowyedacz mam".

Wiadomość z XV. wieku (Stefan Vrtel-Wierczyński: *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do 1543. roku.* Lwowska Biblioteka Sławistyczna. T. XII. 117.): „Prawo o glo-

wa (głowę), albo o rany, czo nye stasthano (zastano) za goracza (gorącą), tho ma dacz do zagayonego szandu”.

W glosie polskiej w łacińsko-niemieckim słowniczku z 1490. roku (B o l e s ł a w E r z e p k i: Roczniki Tow. Przyj. Nauk Poznńskiego XXXIV. 123.): „Banitum iudicium — zagayone wyecze”. B a r t ł o m i e j G r o i c k i, pisarz Najwyższego Sądu Miejskiego w Krakowie, który przełożył prawa miejskie z niemieckiego na polskie, pisał w 1559. roku w „Porządku sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego” (list. 34. W i t o l d T a s z y c k i: Udział mieszczan krakowskich w walce o język polski w czasach odrodzenia: Krakowskie odrodzenie. Kraków. 1954. str. 69.): „Nie wiem, skąd weszło w obyczaj w wielu miasteczkach, iż przysiężnicy tak ten sąd wielki, jako i inne sądy, schyliwszy się wszyscy za stołem, poszeptem gają, iż żaden tego nie słyszy. A na niektórych też miejscach acz głosem, ale niewyrozumnym językiem, co zaprawdę rzecz jest nie bardzo przystojna”.

W Uchwale Rady Miejskiej Krakowskiej z dnia 9 marca 1600. roku, w sprawie prowadzenia sądów ławniczych w języku polskim (F r a n c i s z e k P i e k o s i ń s k i: Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa 1507—1795: Acta historica res gestas Poloniae illustrantia. Kraków. XII. 1890. t. 76. Nr 836.): „Sławetni panowie burmistrz i radcy miasta Krakowa... wzięwszy pod uwagę, iż zwyczaj gajenia sądów miejskich w języku niemieckim dlatego w tym mieście od dawna został wprowadzony, ponieważ naówczas większa część obywateli składała się z Niemców, a teraz odwrotnie, o wiele więcej jest obywateli polskich i wszyscy używają języka polskiego, nie zaś niemieckiego, i gdy teraz gaj się sądy w języku niemieckim, bardzo nieliczni to rozumieją, a nadto jeszcze sądy panów komisarzy Sześciu Miast (krakowski sąd odwoławczy prawa miejskiego) i sądy burgrabiowski kie gają się w języku polskim; z tego to powodu postanowili, aby panowie ławnicy sądu zwyczajnego miasta Krakowa od tąd swoje sądy gajili nie w innym, niż w polskim języku, aby każdy mógł rozumieć jaki jest sposób i przebieg gajonego sądu, oraz jak się w nim powinien zachować i jak postępować”. c.d. nastąpi